

ARAP DİLİNDE

DEVE LİTERATÜRÜ

Kitabın Adı : ARAP DİLİNDE DEVE LİTERATÜRÜ
Editör : Öğr. Gör. Recep ÇELİK
Orcid: 0000-0002-5099-1231
Yazar : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık ÖZALP
Orcid: 0000-0002-4260-6989
Kapak Tasarımı : Ceyda ŞEREFLİOĞLU, Aleyna ERZAR
Mizanpaj : Aleyna ERZAR
1. Baskı : Eylül 2022 ANKARA
2. Baskı : Ekim 2022 ANKARA
Yayın Yönetmeni : Sinem ZORLU
ISBN : 978-625-8227-17-8
Yayın No. : 1718

© Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık ÖZALP

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncag yayincilik.com.tr - soncag yayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com - uzun@uzundijital.com

YAZAR HAKKINDA

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık ÖZALP

1980 yılında Siirt'in Pervari ilçesinde doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini Van'da tamamlamıştır. 1991-1999 yılları arasında ülkemizin klasik medreselerinde Sarf, Nahiv, Lügat, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akaid, Mantık, Me'ânî, Beyân ve Bedî' gibi ilimleri tahsil etmiştir. 2001-2021 yılları arasında Siirt, Van, Mersin ve Bursa'da Sağlık Bakanlığı bünyesinde farklı görevler icra etmiştir. 2003 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde mezun olmuştur. 2016 yılında Yüksek Lisans eğitimini Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belâgati alanında tamamlayarak, Uludağ Üniversitesinde aynı bölümde doktora eğitimi-ne başlamış ve 2021 yılında bu alanda doktora unvanını almıştır. 2022 yılından itibaren Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır.

e-posta: mehmetozalp@nevsehir.edu.tr

İÇİNDEKİLER

YAZAR HAKKINDA.....	1
ÖNSÖZ	5
GİRİŞ	7
A. Çalışmanın Konusu, Kapsamı, Amacı ve Yöntemi	9
B. Deve Hakkında Yapılan Çalışmalar.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA DEVE.....	19
1.1. Deve İsimlerinin Geçtiği Sûre ve Âyetler.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE DEVE İSİMLERİ	29
2.1. Yaşlarına Göre İsimleri.....	34
2.2. Sürü ve Sayı Bakımından İsimleri.....	35
2.3. Özelliklerine Göre İsimleri.....	37
2.4. Su İçişlerine Göre Deve İsimleri	40
2.5. Renklerine Göre İsimleri	42
2.6. Yürüyüş ve Hız Bakımından İsimleri	43
2.7. Damızlık Türlerine Göre İsimleri	48
2.8. Süt ve Emzirme Açısından İsimleri	49
2.9. Fiziksel Özellik ve Güç Bakımından İsimleri.....	52
2.10. Binek Olarak Kullanılan Deve İsimleri	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVE HAKKINDA ÇEŞİTLİ BİLGİLER	55
3.1. Deve Cinsleri.....	55
3.2. Deve Müştemilatı.....	59
3.3. Devede Çiftleşme ve Gebelik.....	63
3.4. Deve Hastalıkları.....	66
3.5. Devede Uyku.....	67
3.6. Deve Hakkında İnançlar	67
3.7. Darb-ı Mesellerde Deve.....	71
SONUÇ	75
DEVE LİTERATÜRÜ SÖZLÜĞÜ.....	79
KAYNAKÇA.....	97

ÖNSÖZ

Bilindiği üzere insanoğlunun yaşamı, önemli derecede coğrafi çevre koşullarına göre şekillenmektedir. İnsanoğlu, hayatını idame edebilmesi için yaşadığı coğrafya koşullarına ve doğa kanunlarına uyum sağlaması gerekmektedir. Böylece coğrafya, barındırdığı milletlere, renklerinden dillerine kadar maddi ve manevi olmak üzere tüm alanlarda yön çizmektedir. Yaşadığı coğrafyanın çöl olması ve bu coğrafyaya en uyumlu canlının deve olması hasebiyle Araplar için vazgeçilmez bir yaşam ikizi haline gelen deve, onların hayatlarını önemli ölçüde yönlendirmektedir. Deve ekonomi, ulaşım ve askeri gibi alanlarda Araplar üzerinde önemli değişim ve dönüşümlere yol açtığı gibi dil ve edebiyatlarında da büyük bir rol oynamaktadır.

Deve, Arap klasik şiirinin önemli bir unsuru olduğu gibi ilk dönem Arap sözlük çalışmalarına da kaynaklık etmiştir. Bununla beraber Arap dili üzerinde önemli bir ölçüde devenin parmak izleri bulunmuştur. Araplar nezdinde tüm alanlarda olduğu gibi dil ve edebiyatları için de devenin müstesna bir yere sahip olduğu görülmüştür. Bu öneme binaen devenin Arap literatürü açısından incelenmesi gerektiği düşüncesiyle kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve siz değerli okuyucuların hizmetine sunulmuştur.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık ÖZALP

Nevşehir - 2022

GİRİŞ

Develer tek hörgüçlü ve çift hörgüçlü olmak üzere ikiye ayrılır. Arap devesi tek hörgüçlüdür. Ana vatanı orta Asya olan çift hörgüçlü develer ise Arap develerinden daha iri, daha kısa ve yünleri de daha uzundur.¹ Bu çalışmada Arap dilinde deve literatürünün ele alınması ve Arap develerinin tek hörgüçlü olması hasebiyle konu edilecek tek hörgüçlü develerdir.

Yıldızlara göre yön bilme, yol bulma, eşini kıskanma, cesaretli ve güçlü olma, ağır yükler taşıyabilme ve susuzluğa karşı dayanıklı ve sabırlı olma gibi özelliklere sahip olan deve, nadide bir hayvandır. Develer, kirlı ve bulanık suyu sever. Temiz suyu bile ayaklarıyla karıştırıp kirlettikten sonra içerler. Güneşi çok sever. Bir defa da bile koklama yoluyla zehirli bitkileri fark edip yemezler. Kuru bitkiler dışında bu konuda kesinlikle yanılmazlar. Aristo'ya (öl. MÖ 322) göre genel olarak develer otuz yıl yaşar. Ancak yüz yıla kadar yaşayan develerin olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.²

Robyn Davidson, devenin çok zeki olduğunu hatta köpeklerden sonra gördüğü en zeki hayvan olduğunu belirtmiştir. Zekâ seviyesinin yaklaşık sekiz yaşında bir çocuk zekâsıyla aynı olduğunu iddia etmiştir. O, devenin sevinçli, eğlenceli, gözü pek, oldukça uyumlu, sabırlı, görkemli, ilginç ve tahmin edeme-

1 Emin el-Ma'lûf, *Mu'cemu'l-hayevân* (Beyrut: Dâru'r-Râid el-Arabî, 1985), 45.

2 Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb*, nşr. Mufid Kumayha vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004), 10/66-67.

diğiniz kadar büyüleyici olduğunu aktarmıştır. Ayrıca devenin gerçek anlamda alışılmamış bir düşünme tarzına sahip olduğundan eğitilmesi de zor olduğunu söylemiştir. Zaten devenin zeki ve akıllı olduğu için kendisine kötü davranıldığında son derece tehlikeli ve kindar olabileceğini ve bu nedenle deve adının kötüye çıktığını da sözlerine eklemiştir.³

İbn Kayyim el-Cevziye (öl. 751/1350), hayvanların en kindar ve en sert olanının deve olduğunu söyler. O, deve etinden beslenenlerin de bu karakteri edindiğine işaret ettikten sonra, Allah tarafından yırtıcı hayvan etinin yasaklanmasının nedenini de insanların onların bu karakterlerinin edinmemesine bağlamıştır. Çünkü o, bir toplum hangi hayvanın etinden besleniyorsa o hayvanın karakterinin edindiği görüşündedir.⁴

Câhiz (öl. 255/869), Arapların deve çobanlarını Berberî, Nuba (Sudan'da yaşayan bir halk) ve Rumlardan (Anadolu halkı) seçtiklerini belirtmiştir. O, çobanlık yapmak üzere getirilen Rumlardan çöle uyum gösterdiğine dikkat çekerken, develerin ise Anadolu'ya götürüldüğünde öldüklerini dile getirmiş ve bu konuda şaşkınlığını gizleyememiştir.⁵

İbn Haldûn (808/1406), sanat ve ticaret alanlarından en uzak halkın Araplar olduğunu belirttikten sonra, Arapların tam anlamıyla çöllerde yaşayan bedevi bir halk olduğunu, şehirleşme

3 Robert İrwin, *el-Cemel et-târihu't-tabî'î ve's-sekâfi*, çev. Ahmed Mahmûd (Abu Dabi: Hey'et-u Ebu Dabi, 1433/2012), 19.

4 İbn Kayyim el-Cevziye Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr, *Medâricu's-sâlikîn beyne menâzil-i "ıyyâke na'budu ve ıyyâke neste'in"*, nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1423/2003), 1/406.

5 Ebû 'Usmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân*, nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Mısır: Şirket-u Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî bi-Mısır, 1384/1965), 3/434-7/135.

ve sanat gibi medenî konularla yakından uzaktan ilgilerinin olmadığı ifade etmiştir. Ona göre doğuda yaşayan Acem halkların ve Rum Denizi (Akdeniz) etrafından yaşayan Hristiyan halkların şehirleşme, sanat vb. alanlarda daha güçlü olduğunu dile getirmiştir. İbn Haldûn, Arapların aksine söz konusu halkların şehirleşme ve medeniyet konusunda köklü geçmişlerinin olduğunu ve bedevilikle yakından uzaktan ilişkilerinin bulunmadığını da sözlerine eklemiştir. Yine İbn Haldûn, Arapların çorak topraklarda yabanlaştırılması ve derin bir bedevilik hayatının yaşanmasında devenin önemli bir rol oynadığına da dikkat çekmiştir.⁶

A. Çalışmanın Konusu, Kapsamı, Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın konusu Arap dilinde deve literatürü olması hasebiyle yararlandığımız kaynakların büyük çoğunluğu klasik eserlerden seçilmiştir. Konuyla ilgili kaleme alınan ilk dönem kaynaklar başta olmak üzere alanında muteber kabul edilen ana kaynaklar gözden geçirilmek üzere deve hakkından önemli ve gerekli bilgiler günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. Kur'an'da deve isimlerinin yer aldığı ayetler, mealleriyle beraber verilerek analiz edilmiştir. İmkân dahilinde farklı yön ve özelliklerine göre deveye verilen isimler ele alınmıştır. Klasik Arap şiirlerinden de istifade edilmek üzere bazı durumlarda şâhidler sunulmuştur. Eser sonunda, muhtevayı teşkil eden ve bu münasebetle çalışma içinde bir şekilde yel alan deve isim ve kavramları alfabetik düzene göre Türkçe anlamlarıyla beraber “deve sözlüğü” başlığı altında aktarılmıştır. Çalışmada kullanılan hicrî tarihleri,

6 Veliyuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *el-Mukaddime*, nşr. Abdullah Muhammed ed-Derviş (Dımaşk: Dâru Ya'rab, 1425/2004), 2/97-98.

milâdî tarihlere veya milâdî tarihleri hicrî tarihlere çevirmede Türk Tarih Kurumuna ait olan <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> programından istifade edilmiştir. Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzunda bulunmayan hususlarda, Diyanet İslam Ansiklopedisi Yazım Kuralları esas alınmıştır. Çalışmada dipnot ve kaynakça düzenlemesi, <https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/isnad-dipnotlu/> adresinden yararlanarak isnad atıf sistemi 2. edisyon formatı gereğince tasarlanmıştır. Çalışmada yer alan hicrî yılların yanında milâdî yıllar da *hicri/miladi* olarak yazılmıştır. Örneğin Abdülmelik b. Kurayb el-Asmaî'nin vefat yılı, (öl. 216/831) şeklinde verilmiştir. Çalışmanın konusu Arap dilinde deve literatürü olması hasebiyle yoğun bir şekilde deve isimleri geçmektedir. Hedef kitlenin Arap dili ve edebiyatı alanında belli bir seviyeye sahip oldukları düşüncesiyle ve gereksiz yerde haşivlerden uzak durulması amacıyla çalışmada geçen deve isimleri gibi sözcüklerin yazılmasında Arap alfabeyle yetinilmiştir. Bununla beraber farklı iki alfabeyle yazılan karakterlerin karışık kötü bir görüntü oluşturulmaması için Arap alfabeyle yazılan sözcükler parantez içine alınmıştır. Olabildiğince Arap dilinde deve literatürü, tüm ayrıntılarıyla ve kapsamlı bir şekilde çalışılmışsa da konunun genişliği ve büyüklüğü göz önüne alındığında çalışma deve kulak kalmıştır. Bununla beraber ana hatları ve önemli unsurlarıyla konu incelenmiş ve adeta bir rehber mahiyetinde günümüz okuyucuların hizmetine kazandırılmıştır. Devede kulak kalsa da sunulan kulaktan tutunarak Arap literatürü derinliklerine inme fırsatı sağlanmıştır. Böylece, objektif ve özgün bir eser olmasına önemli derecede ihtimam verildiği gibi azamî düzeyde çaba harcanmış ve bu minvalde gayret sarfedilmiştir.

Görüldüğü üzere deve literatürü, Arap dili ve edebiyatının temel unsurlarından biridir. Bu nedenle bu literatüre hâkim olan-

ların, genel anlamda Arap dili ve belâgatı özelde ise Arap klasik şiiri konularında kalem oynatma sahalarının daha da genişleyeceğine inanıyor ve umuyoruz.

B. Deve Hakkında Yapılan Çalışmalar

Bilindiği üzere ilk dönem Arap sözlük çalışmaları, başlangıçta anlaşılması zor kelimelerin açıklaması şeklinde ortaya çıkmıştır. Daha sonra dil ile uğraşan âlimler, bu ferdî çalışmaları bir araya getirmek üzere risalelere dönüştürmüştür. Bu şekilde gelişim gösteren çalışmalara örnek olarak Ebu Hâtem'in (öl. 255/869) *Zamanlar, Böcekler ve Kuşlar*; el-Asmaî'nin (öl. 216/831) *Silahlar, Develer, Hurma Ağaçları, Vahşi Hayvanlar, Bitkiler ve Ağaçlar*; Ebu Zeyd'in (öl. 215/830) yağmurla ilgili eserleri gösterilebilir.⁷

Bu çerçevede hicri ikinci asırdan başlamak üzere deve hakkında da çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu kapsamda deve konusunda yazılan ilk dönem müstakil eserler şunlardır:

1. Kisâî'nin (öl. 189/805) öğrencisi olan Nasr b. Yusuûf, *Kitâbu'l-İbil*,⁸
2. Ebû Ziyâd Yezîd b. Abdullah el-Kilâbî (öl. 200/815'ten sonra), *el-İbil*,⁹
3. Nadr b. Şumeyl (öl. 203/818), *Kitâbu's-Sıfât*,¹⁰

7 Galip Yavuz, "Sözlükbilim ve Arapça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2002), 119.

8 Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2750.

9 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 50; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/184.

10 İbnu'n-Nedîm (öl. 385/995), Nadr b. Şumeyl'in (öl. 203/818), *Kitâbu's-Sıfât* adında bir eser kaleme aldığını ve bu eserin üçüncü cildini sadece develere ayırdığını ifade etmiştir. Bkz. Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Nedîm, *el-Fihrist fî ahbâri'l-'ulemâ'i'l-musannifîn mine'l-kudemâ ve'l-muhaddisîn ve esmâi kutubihim*, nşr. Ridâ b. Ali (Tahran: y.y, 1391/1971), 57.

4. Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ (öl. 209/824), *Kitâbu'l-İbil*,¹¹
5. Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî (öl. 213/828 [?]), *Kitâbu'l-İbil*,¹²
6. Ebû Zeyd Saîd b. Evs el-Hazrecî (öl. 215/830), *Kitâbu'l-İbil*,¹³
7. Abdulmelik b. Kurayb el-Asmaî (öl. 216/831), *el-İbil*,¹⁴
8. Ali b. Ubeyde er-Reyhânî (öl. 219/834 [?]), *el-Cemel*,¹⁵
9. Ebû Nasr el-Bâhilî (öl. 231/845), *Kitâbu'l-İbil*,¹⁶ Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İshâk es-Sikkît (öl. 244/858), *Kitâbu'l-İbil*,¹⁷
10. Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî (öl. 245/860), *Ensâbu'l-İbil-i ve'l-Hayl* (bu eser yazma halinde mevcuttur),¹⁸
11. Âmir b. İmrân b. Ziyâd Ebû İkrime ed-Dabbî (öl. 250/864), *Kitâbu'l-İbil-ı ve'l-Ganem*,¹⁹

11 Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu‘cemu'l-udebâ’ (İrşâdu'l-erib ilâ ma‘rifeti'l-edib)*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 6/2708.

12 Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, nşr. Mehmet Şerafettin Yalıtaya-Kilisli Rıfat Bilge (Beyrut: Daru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 2/1383.

13 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1383.

14 Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-Arabî ve'l-musta'ribîne ve'l-musteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 2002), 4/162.

15 İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-ârifîn esmau'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 1951), 1/668.

16 Hamevî, *Mu‘cemu'l-udebâ*, 1/227.

17 Hamevî, *Mu‘cemu'l-udebâ*, 6/2841.

18 Ebû Saîd Abdulmelik b. Kurayb el-Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, nşr. Hatim Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 2004), 7.

19 Hamevî, *Mu‘cemu'l-udebâ*, 4/1479.

12. Ebû Hatim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (öl. 255/869), *Kitâbu'l-İbil*,²⁰
13. Câhiz (öl. 255/869), *Kitâbu'l-İbil*,²¹
14. Ebu'l-Fadl el-Abbâs b. el-Ferec er-Riyâşî (öl. 257/871), *Kitâbu'l-İbil*,²²
15. İbn Kuteybe Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî (öl. 276/889), *Kitâbu'l-İbil*,²³
16. İsmâîl b. Kâsım Ebû Alî el-Kâlî (öl. 356/967), *Kitâbu'l-İbil-ı ve nitâcuhâ*,²⁴
17. Ebu'ş-Şamh (öl.[?]), *Kitâbu'l-İbil*,²⁵

Görüldüğü üzere hicri ikinci yüzyıldan itibaren deve ilgi çekmiş ve hakkında müstakil eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Aktardığımız söz konusu eserler dışında dönemin yazarları, telif ettikleri kapsamlı eserlerinde de deveye özel bölümler ayırmak üzere hakkında kapsamlı bilgiler sunmaya

20 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 64; Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 3/1408; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1383.

21 Hamevî, Câhiz'in böyle bir eser yazdığı söylendiğini belirtmiştir. Ancak Hamevî, böyle bir kitabın Câhiz ile yakından ve uzaktan alakasının olmadığını ve söz konusu eserin içeriği de Câhiz'in üslubuna benzemediğini vurgulamıştır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 5/2117.

22 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 64; Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1483.

23 İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim (öl. 276/889), *Kitabu'l-me'âni el-kebîr* isimli eserinde deveyi ele almıştır. İbnu'n-Nedîm (öl. 385/995), İbn Kuteybe'nin *Kitabu'l-me'âni'ş-şi'r el-kebîr* adından bir eser kaleme aldığını ve aslında bu eserin müstakil on iki kitaptan oluştuğunu belirttiikten sonra, söz konusu kitapların isimlerini sırasıyla vermiştir. İbnu'n-Nedîm, bu kapsamda İbn Kuteybe'nin *Kitâbu'l-İbil* isimli eserini de zikretmiştir. Bkz. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 85; Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân (Mukaddimetu'l-muhakkik)*, nşr. Seyid Ahmed Sakr (b.y: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.), 25.

24 Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 2/730; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1383.

25 İbnu'n-Nedîm (öl. 385/995), sonradan Hîre'ye yerleşen ve bedevî bir Arap olan Ebu'ş-Şamh'in (öl.[?]) *Kitâbu'l-İbil* adında bir eser kaleme aldığı ifade etmiştir. Bkz. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 50.

çalışmışlardır. Bu çerçevede yapılan çalışmalarını ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, (öl. 224/838), *el-Garîbu'l-musannef* isimli eserinde müstakil bir bölümü deveye ayırmak üzere detaylı bir şekilde incelemiştir.²⁶
2. Câhiz (öl. 255/869), *Kitâbu'l-hayevân* isimli eserinde müstakil bir şekilde olmazsa da kitabının farklı yerlerinde deveyle ilgili bilgilere yer vermiştir. Biz de çalışmayı yaparken yararlandığımız kaynaklar arasına bu eseri ekledik.²⁷
3. Ebû Muhammed İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim (öl. 276/889) tarafından kaleme alındığı iddia edilen *Kitâbu'l-cerâsîm* isimli eserde de deve konusu geniş bir şekilde ele alınmıştır.²⁸
4. Kurâunneml (öl. 310/922), *el-Muntehab min garîb-ı kelâmi'l-Arab* isimli eserinde devenin bazı özelliklerine değinmiştir.²⁹

26 Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *el-Garîbu'l-musannef*, nşr. Muhammed el-Muhtâr el-Abîdî (Kahire: Dâru Mısır, 1416/1996), 3/832-893.

27 Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân*, 1384/1965.

28 İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim, *Kitâbu'l-cerâsîm*, nşr. Muhammed Câsim el-Hamîdî (Dımaşk: Vuzâretu's-Sekkâfe, 1997), 2/171-244.

29 Ebu'l-Hasen Alî b. el-Hasen el-Hunâî Kurâunneml, *el-Muntehab min garîb-ı kelâmi'l-Arab*. nşr. Muhammed b. Ahmed el-Umerî (Mekke, Merkez-u İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1409/1989), 1/328-329.

5. Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 395/1005'ten sonra), *Kitâbu't-telhîs fî ma'rifet-i esmâi'l-eşyâ* isimli eserinde deve hakkında geniş bir şekilde bilgiler sunmuştur.³⁰
6. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatîb el-İşkâfî (öl. 421/1030), *Kitâb-u mebâdi'u'l-luğa* isimli eserinde yaşlarına göre develere verilen isimlere kısaca değinmiştir.³¹
7. Seâlibî'nin (öl. 429/1038), *Fikhu'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye* isimli eserinde, az da olsa yer yer develer hakkında bilgiler aktarılmıştır.³²
8. İbn Sîde (öl. 458/1066), on yedi ciltten oluşan *el-Muhassas* isimli eserin neredeyse yedinci cildinin tümü deveye ayırarak kapsamlı bir şekilde ele almıştır.³³
9. İbnu'l-Ecdâbî (öl. 470/1077 [?]), *Kifâyetu'l-mutehaffiz ve nihâyetu'l-mutelaaffiz* isimli eserinde deveye bir bölüm ayırarak kapsamlı bir şekilde ele almıştır.³⁴

30 Ebû Hilâl el-Askerî Hasan b. Abdullah, *Kitâbu't-telhîs fî ma'rifet-i esmâi'l-eşyâ*, nşr. İzzet Hasen (Dımaşk: Dâru Talâs,1996), 347-368.

31 Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatîb el-İşkâfî, *Kitâb-u mebâdi'u'l-luğa*, nşr. es-Seyyid Muhammed Bedruddin en-Ne'sânî el-Halebî (y.y: Matbastu's-Sa'âde, 1325/1907), 143.

32 Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil es- Seâlibî, *Fikhu'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye*, nşr. Yahya Murad (Kahire: Muessesetu'l-Muhâtâr, 1430/2009), 118-137-138.

33 Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde, *el-Muhassas*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 7/2-175.

34 Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâil b. Ahmed et-Trablusî İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz ve nihâyetu'l-mutelaaffiz*, nşr. es-Sâih Ali Hüseyin (y.y: Cem'iyetu'de'vetu'l-İslâmiyyetu'l-âlemiyye, ts.), 83-99.

10. Îsâ b. İbrâhîm b. Muhammed er-Rabaî (öl. 480/1087), *Kitâb-u nizâmu 'l-garîb* isimli eserinde ağırlıklı olarak isimleri olmak üzere deveyi ele alarak inceleyen müellifler arasında yerini almıştır.³⁵
11. İbn Şâh Mirdân Ubeydullah b. Muhammed b. Ali el-Ebherî (öl. 600/1204 [?]), *Hâdâiku 'l-âdâb fi 'l-luga* isimli eserinde deveye de yer vermiştir.³⁶
12. Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb en-Nuveyrî (öl. 733/1333), *Nihâyetu 'l-ereb fi funûni 'l-edeb* isimli eserinde yaşlarına, renklerine ve yürüyüşlerine göre deve isimlerini anlatmıştır. Nuveyrî, deve türleri ve huylarından bahsettiği gibi başta Kasvâ olmak üzere peygamberin develerine de değinmiştir. O, düzyazı ve şiirlerde develer hakkında dile getirilen bazı özellik ve övgülere de yer vermek suretiyle konuyu kapatmıştır.³⁷
14. Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî (öl. 808/1405), *Hayâtu 'l-hayevân el-kubrâ* isimli eserinde diğer hayvanlarla birlikte deve hakkında da gerekli bilgiler vermiştir.³⁸
15. Muhammed b. Tayyib el-Fâsî (öl. 1170/1756), İbnu'l-Ecdâbî'nin (öl. 470/1077 [?]), *Kifâyetu 'l-mutehaffiz ve nihâyetu 'l-mutelaaffiz* isimli eserini, *Tahrî-*

35 Îsâ b. İbrâhîm b. Muhammed er-Rabaî, *Kitâb-u nizâmu 'l-garîb*, nşr. Pavlus Brunnle (Kahire, Matbaa-u Hindiyeye, 1912), 132-150.

36 Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-zunûn*, 1/632; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/197; Asmaî, *Kitâbu 'l-İbâl*, 8.

37 Nuveyrî, *Nihâyetu 'l-ereb fi funûni 'l-edeb*, 10/63-72.

38 Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, *Hayâtu 'l-hayevân el-kubrâ*, nşr. Es'ad el-Fârisî (Dımaşk, Dâru Talâs, 1992), 20-21.

ru'r-rivâye fî takrîr'l-kifâye adlı eseriyle şerh etmiş ve yaklaşık otuz beş sayfasını deveye ayırmak üzere geniş bir çerçevede işlemiştir.³⁹

---

39 Muhammed b. Tayyib el-Fâsî, *Şerh-u Kifâyeti'l-mutehaffiz (Tahrîru'r-rivâye fî takrîr'l-kifâye)*, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Dâru'l-Ulûm li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1403/1983), 246-280.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA DEVE

Bu bölümde Kur'an'da deve isimlerinin yer aldığı ayetler, mealleriyle beraber verilecektir. Ayrıca Kur'ân'da deve sözcüğünün geçtiği sûre ve âyet isimleri tespit edilmek üzere devenin hangi isimlerle ve ne şekilde geçtiği aktarılacaktır. Bölüm sonunda elde edilen veriler ışığında bazı değerlendirmeler aktarılacaktır.

1.1. Deve İsimlerinin Geçtiği Sûre ve Âyetler

Kur'ân'da devenin adı, En'âm 144. ve Gâşiye 17. âyetleri olmak üzere toplamda iki defa (إِبل) olarak geçmektedir. Bu âyet ve mealleri şöyledir:

وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ....⁴⁰

Allah deveden iki (dişi ve erkeği) ...haram mı kıldı?⁴¹

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ⁴²

Pekiyi onlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?⁴³

Kur'ân'da devenin adı, A'râf 73. ile 77., Hûd 64., İsrâ 59., Şuarâ 155., Kamer 27. ve Şems 13. âyetleri olmak üzere toplamda yedi defa (نَاقَةٌ) olarak geçmektedir. Biz bu âyetleri mealleriyle açıklıyoruz:

40 el-En'âm 6/144.

41 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, el-En'âm 6/144.

42 el-Gâşiye Sures 88/17.

43 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, el-Gâşiye 88/17.

yaptılar. Oysa biz mucizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz.⁵¹

قَالَ هَذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبٌ يَوْمَ مَعْلُومٍ⁵²

Sâlih: “İşte (mucize) bu dişi devedir; onun bir içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir” dedi.⁵³

إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةَ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ⁵⁴

(Allah Sâlih’e şöyle buyurdu:)” Şüphesiz biz dişi deveyi onları sınamak için göndermiş bulunuyoruz. Şimdi sen onların ne yapacaklarını izle ve sabret.⁵⁵

فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا⁵⁶

Allah’ın elçisi onlara, “Allah’ın (mucize olarak) verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın” demişti.⁵⁷

Görüldüğü üzere Kur’ân’da geçen tüm (نَاقَةٌ) sözcükleri, Sâlih peygamberin devesi için kullanılmıştır.

Kur’ân’da devenin adı, (جَمَلٌ) olarak sadece bir defa geçmektedir. O da A’râf sûresinin 40. âyetinde müfret şeklinde yer almıştır. Bu ayeti mealiyle açıklıyoruz:

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخَيْطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ⁵⁸

51 Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, İsrâ 17/59.

52 Şuarâ 26/155.

53 Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Şuarâ 26/155-156.

54 el-Kamer 54/27.

55 Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, el-Kamer 54/27.

56 eş-Şems 91/13.

57 Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, eş-Şems 91/13.

58 el-A’râf 7/40.

*Bizim âyetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenmeye kalkışanlar var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!*⁵⁹

Kur'ân'da devenin adı, (هيم) olarak sadece bir defa geçmektedir. O da Vâkıa 55. âyetinde şu şekilde geçmektedir:

فَسَارِبُونَ شُرَبِ الْهَيْمِ⁶⁰

*Hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle!*⁶¹

Kur'ân'da Mâide sûresinin 103. âyetinde deve, (بحيرة), (سائبة), (وصيلة), ve (حام) olarak birer defa şu şekilde geçmektedir:

مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَيْبَ وَكَذَّبُوا هُمْ لَا يَعْقِلُونَ⁶²

*Allah, bahîre (Câhiliyye dönemi Araplar, beş kere doğuran ve beşinci yavrusu dişi olan devenin kulağını yarıp serbest bırakırlardı), sâibe, vasile ve hâm ile ilgili buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdıkları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar.*⁶³

Kur'ân'da devenin adı, (العشار) olarak sadece bir defa geçmektedir. O da Tekvîr sûresinin 4. âyetinde şu şekilde geçer:

وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ⁶⁴

*Doğuracak develer başıboş bırakıldığında.*⁶⁵

59 Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, el-A'raf 7/40.

60 el-Vâkıa 56/55.

61 Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, el-Vâkıa 56/55.

62 el-Mâide 5/103.

63 Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, el-Mâide 5/103.

64 et-Tekvîr 81/4.

65 Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, et-Tekvîr 81/4.

Kur'ân'da develerden, (جَمَالَتٌ) olarak bir defa bahsedilmiştir. O da Mürselât sûresinin 33. âyetinde şu şekilde geçer:

كَأَنَّهُ جَمَالَتٌ صُفْرٌ⁶⁶

*Kocaman sarı (kızgın)develer gibidir.*⁶⁷

Kur'ân'da devenin adı, Yûsuf sûresinin 70., 82. ve 94. ayetleri olmak üzere toplamda üç defa (عَيْرٍ) olarak geçmektedir. Biz bu ayetleri mealleriyle açıklıyoruz:

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا الْعَيْرُ انْكُم
لَسَارِقُونَ⁶⁸

*Yûsuf, onlara yüklerini hazırlattığı zaman su kabını kardeşinin yükü içine koydurdu. Sonra bir görevli, “Ey Kafîle! Siz kesinlikle hırsızsiniz!” diye bağırdı.*⁶⁹

وَسئَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرِ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ⁷⁰

*İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafîleye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz.*⁷¹

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعَيْرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُون⁷²

*Kafîle Mısır'dan ayrılınca babaları, “Eğer bana bunamış demezseniz, inanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!” dedi.*⁷³

66 el-Mürselât 77/33.

67 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, el-Mürselât 77/33.

68 Yûsuf 12/70.

69 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Yûsuf 12/70.

70 Yûsuf 12/82.

71 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Yûsuf 12/82.

72 Yûsuf 12/94.

73 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Yûsuf 12/94.

Kur'ân'da devenin adı, Yûsuf sûresinin 65. ve 27. ayetleri olmak üzere toplamda iki defa (بَعِير) olarak geçmektedir. Biz bu ayetleri mealleriyle açıklıyoruz:

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا
رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزِدَادُ كَيْلٍ بَعِيرٍ ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ⁷⁴

Eşyalarını açtıklarında ödedikleri bedelin kendilerine geri verildiğini gördüler. Dediler ki: “Ey babamız! Daha ne istiyoruz? İşte sermayemiz de bize geri verilmiş; yine ailemize yiyecek getiririz, kardeşimizi koruruz ve bir deve yükü de fazla alırız. Çünkü bu (getirdiğimiz) az bir miktardır.”⁷⁵

قَالُوا نَفَقْدُ صُوعَ الْمَلِكِ وَلَمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ⁷⁶

“Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var” diye cevap verdiler. (İçlerinden biri) “Ben bu söze kefilim” dedi.⁷⁷

Kur'ân'da devenin adı, (الْبُدْن) olarak sadece bir defa geçmektedir. O da Hac sûresinin 36. âyetinde şu şekilde geçer:

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافٍ
فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعَمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذَلِكَ سَخَّرْنَا هَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ⁷⁸

Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişanelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın, cansız halde yere serildiklerinde ise onlardan hem kendiniz yiyin hem de

74 Yûsuf 12/65.

75 Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Yûsuf 12/65.

76 Yûsuf 12/72.

77 Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Yûsuf 12/72.

78 el-Hac 22/36.

*ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun. İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.*⁷⁹

Kur'ân'da devenin adı, (أنعام) şeklinde 30 ayette toplamda 32 defa geçmektedir. Konunun uzamaması amacıyla hangi ayetlerde geçtiğini tablo şeklinde gösterdikten sonra, birkaç ayeti mealiyle vermekle yetineceğiz.

Devenin (أنعام) İsminde Kur'ân'da Geçtiği Sûre ve Âyetlere Göre Tablosu

Sıra No:	Geçtiği Sûre	Sûre No:	Ayet Numarası	Geçtiği Adet	Geçtiği Şekil
1	Âl-i İmrân	3	14	1	وَالْأَنْعَامِ
2	en-Nisâ	4	119	1	الْأَنْعَامِ
3	el-Mâide	5	1	1	الْأَنْعَامِ
4	el-Mâide	5	95	1	النَّعَمِ
5	el-En'âm	6	136	1	وَالْأَنْعَامِ
6	el-En'âm	6	138	3	أَنْعَامٍ ، وَأَنْعَامٍ ، وَأَنْعَامٍ
7	el-En'âm	6	139	1	الْأَنْعَامِ
8	el-En'âm	6	142	1	الْأَنْعَامِ
9	el-A'râf	7	179	1	كَالْأَنْعَامِ
10	en-Nahl	16	5	1	وَالْأَنْعَامِ
11	en-Nahl	16	66	1	الْأَنْعَامِ
12	en-Nahl	16	80	1	الْأَنْعَامِ
13	Tâhâ	20	54	1	أَنْعَامِكُمْ
14	el-Hac	22	28	1	الْأَنْعَامِ
15	el-Hac	22	30	1	الْأَنْعَامِ

79 Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, el-Hac 22/36.

16	el-Hac	22	34	1	الأنعام
17	el-Mü'minûn	23	21	1	الأنعام
18	el-Furkân	25	44	1	كَالْأَنْعَامِ
19	el-Furkân	25	49	1	أَنْعَامًا
20	eş-Şuarâ	26	133	1	بِأَنْعَامِ
21	Es-Secde	32	27	1	أَنْعَامُهُمْ
22	Fâtır	35	28	1	وَالْأَنْعَامِ
23	Yâsîn	36	71	1	أَنْعَامًا
24	ez-Zümer	39	6	1	الأنعام
25	el-Mü'min	40	79	1	الأنعام
26	eş-Şûrâ	42	11	1	الأنعام
27	ez-Zuhruf	43	12	1	وَالْأَنْعَامِ
28	en-Nâziât	79	33	1	وَالْأَنْعَامِكُمْ
29	Abese	80	32	1	وَالْأَنْعَامِكُمْ
30	Muhammed	47	12	1	الأنعام
Toplam	21		30	32	

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ⁸⁰

Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler, kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.⁸¹

80 el-A'râf 7/179.

81 Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, el-A'râf 7/179.

أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَ هُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا⁸²

*Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar, bir hayvan sürüsünden başka bir şey değillerdir, hatta onlar yolca daha da şaşkındırlar.*⁸³

وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَنَّوْنَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ⁸⁴

*İnkâr edenler ise nimetlerden yararlanır, tıpkı hayvanlar gibi yiyip içerler; ebedî kalacakları yer ise cehennemdir.*⁸⁵

وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ * وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرْبِحُونَ وَحِينَ تُسْرَحُونَ * وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرؤُوفٌ رَّحِيمٌ⁸⁶

*Eti yenen büyük ve küçükbaş hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz. Onlarda akşamları otlaktan getirirken, sabahları olatmaya salıverirken, size sergiledikleri bir güzellik de vardır. Bu hayvanlar ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye yüklerinizi taşır. Kuşkusuz rabbiniz çok şefkatli, çok merhametlidir.*⁸⁷

82 el-Furkân 25/44.

83 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, el-Furkân 25/44.

84 Muhammed 47/12.

85 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Muhammed 47/12.

86 en-Nahl 16/5-7.

87 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, en-Nahl 16/5-7.

Devenin Kur'ân'da Geçtiği Sûre ve Âyetlere Göre İsim Tablosu

Sıra Numarası	Deve İsmi	Geçtiği Sûre ve Âyetler	Kaç defa geçtiği
1	إِبِل	En'âm 144. Gâşiye 17.	2
2	نَاقَةٌ	A'râf 73. A'râf 77. Hüd 64. İsrâ 59. Şuarâ 155. Kamer 27. Şems 13.	7
3	جَمَل	A'râf 40.	1
4	هِيم	Vâkıa 55.	1
5	بَحِيرَةٌ	Mâide 103.	1
6	سَائِبَةٌ	Mâide 103.	1
7	وَصِيلَةٌ	Mâide 103.	1
8	عَشَار	Tekvîr 4.	1
9	جَمَالَت	Mürselât 33.	1
10	عَيْر	Yûsuf 70 Yûsuf 82. Yûsuf 94.	3
11	بَعِير	Yûsuf 65. Yûsuf 72	2
12	بُدْن	Hac 36.	1
13	أَنْعَام	(أنعام), 21 farklı sûre ve 30 âyette 32 kere geçer	32
Toplam			54

Görüldüğü gibi tespit ettiğimiz kadarıyla Kur'ân'da 28 sûre ve 52 âyette geçmek üzere toplamda 54 defa deveye ait on üç farklı şekilde isimler bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE DEVE İSİMLERİ

Bu başlık altında; yaşlarına göre isimleri, sürtü ve sayılarına göre isimleri, özelliklerine göre isimleri, su içişlerine göre isimleri, renklerine göre isimleri, yürüyüş ve hız bakımından isimleri, damızlık türlerine göre isimleri, sütleri açısından isimleri, fiziksel özellik ve güç bakımından isimleri ve binek olarak kullanılan deve isimleri gibi farklı gruplar şeklinde devenin isimleri aktarılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber söz konusu isimleri açıklamaya geçmeden önce, deve için ağırlıklı olarak kullanılan, ana isimlerinden kabul edilen ve deve denince Arap dilinde ilk akla gelen (الإبل), (الجمل) ve (الناقة) gibi isimlerle beraber deve hakkında bazı bilgiler sunulmuştur.

Yeryüzünde yaşayan bütün canlılar (الأنام), insanoğlu (البيشتر), genel olarak memeliler özel de ise eşek, katır ve atlar (الدواب), develer (النعم), atlar (الكراع), öküzler (العوامل), büyükbaş, koyun ve keçiler (الماشية), yırtıcı hayvanlar (الجوارح), bilinen yırtıcılar (الضواري) ve pek bilinmeyen yırtıcı hayvanlar ise (الخئل) olarak isimlendirilmiştir.⁸⁸ Genel olarak develer (الإبل),⁸⁹ erkek develer (الجمل),⁹⁰ dişi develer (الناقة),⁹¹ kervan ya da kervan içinde yük taşıyan develer

88 Seâlibî, *Fikhu'l-luga*, 118.

89 İbnu'l-Manzûr Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbulah-Haşim Muhammed eş-Şâzeli (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2003), 1/683.

90 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/9.

91 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4581.

(العير) kelimeleriyle ifade edilmektedir.⁹² (البعير) ifadesi ise genel anlamda erkek develer için kullanılırsa da bazı durumlarda dişi deve için de kullanılabilir.⁹³ Ayrıca (بَنَاتُ اللَّيْلِ) ifadesi de genel anlamda develer için kullanılan bir tabirdir.⁹⁴

Batı dillerinde câmel ya da kâmel şekillerinde kullanılan cemel sözcüğünün kökeni, Sümer ve Akkad dillerine dayandırılmaktadır.⁹⁵

Araplar insanlara künye verdikleri gibi hayvanlara da künye vermişler. Bu çerçevede İbn Kuteybe (öl. 276/889), öküzün künyesi (أَبُو مُرَاجِمٍ), atın künyesi (أَبُو الْمَضَاءِ) ve devenin künyesi ise (أَبُو أُيُوبٍ) olduğunu aktarmıştır.⁹⁶

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791), otlakta veya bir yerde uzun süre ikamet etmenin (الإِتْوَالُ), develeri olan adamın (أَبْلٌ), eşiyile ilişkiye girmemek üzerine kendini kontrol edebilen adam için (تَأَبَّلَ الرَّجُلُ عَنْ إِمْرَأَتِهِ) ve yaş otlarla yetinip su içmeyen ve bu duruma tahammül eden deve için (أَبَلَّتْ الْإِبِلُ) ifadesinin kullanıldığını söylemiştir.⁹⁷ Ferâhîdî, (أَبْلٌ) ifadesinin su içmemeye tahammül etmek olduğunu göstermek amacıyla Lebîd b. Rebîa el-‘Âmirî’nin (öl. 41 /661?) şu beytini şâhid olarak vermiştir.

92 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/3187-3188.

93 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/311.

94 Demîrî, *Hayâtu'l-hayevân el-kubrâ*, 20.

95 Nurettin Ceviz, “Arap Şiirinde Deve Motifi” *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*. ed. Zeki Dilek vd. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2009), 38/55.

96 İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-cerâsîm*, 2/253.

97 Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, nşr. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1424/2003), 1/52-53.

وَإِذَا حَرَكَتْ عَزْزِي أَجْمَرَتْ   أَوْ قَرَأَ بِي عَدُوٌّ جَوْنٍ قَدْ أَبْلُ

*Devenin üzengisini hareket ettirdiğimde, hızlanır. Susuz kalmış siyah vahşi eşeğin hızıyla beni götürür.*⁹⁸

Yine Ferâhîdî, (أَبَابِيل) sözcüğünün “sürüler şeklinde” demek olduğunu söylemiş ve

وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ⁹⁹

*Onların üzerine sürü sürü kuşlar salmadı mı?*¹⁰⁰

âyetinde geçen (أَبَابِيل) sözcüğü şahid olarak sunmuştur.¹⁰¹

İbn Fâris (öl. 390/999), (يُؤَبِّلُ عَلَيْهِ) ifadesinin, (يُكَيِّرُ عَلَيْهِ) demek olduğunu bunun da “*yüceltti*” manasına geldiğine dikkat çekmiş ve devenin fiziksel bakımından büyük olduğundan (إِبِل) olarak isimlendirildiği söylemitir.¹⁰² Zemaşerî (öl. 538/1144) ise (الإِبَالَةُ) sözcüğünün “*parayı iyi yönetmek ve değerlendirmek*” manasında kullanıldığını belirtmiş ve develerin de Araplar için para mesabesinde olduğunu belirtmek üzere adeta isimlendirmenin gerekçesini açıklamıştır.¹⁰³

Cevherî (öl. 393/1003), lafzından müfretleri olmayan ve insan için kullanılmayan ism-i cemler, müennes kabul edildiğinden (الإِبِل) sözcüğünün de tekil formatı olmayıp müennes bir sözcük olduğunu söylemiştir. O, (الإِبِل) sözcüğünün cemisinin

98 Lebid b. Rebia el-‘Âmirî, *Divân-u Lebid b. Rebia el-‘Âmirî* (Beirut: Dâru Sâdır, ts.), 140.

99 el-Fil 105/3.

100 Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), el-Fil 105/3.

101 Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘ayn*, 1/53.

102 Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi’l-luga*, nşr. Abduselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru’l-Fikir, 1399/1979), 1/41.

103 Ebu’l-Kâsım Muhammed b. ‘Umer ez-Zemaşerî, *Esâsu’l-belâga*, nşr. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-sûd (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419/1998), 1/18.

(أَبَالٌ) olduğunu dile getirmiştir. Develerin yaşadığı yer anlamında (مَأْبَلَةٌ), bir şeyin deveye mensup olmasını (إِبْلِيٌّ), develeri olan kişi için (إِبْلِيٌّ) ifadelerinin kullanıldığını söylemiş ve جاءت إِبْلِيٌّ (إِبْلِيٌّ) terkinin “*develerin sürüler halinde geldi*” demek olduğunu açıklamıştır. Yine o, (أَبْلٌ) kelimesinin deve konusunda uzmanlaşan kişiler için kullanıldığını dikkat çekmiştir.¹⁰⁴

Cevherî, Ferrâ’dan (öl. 207/822) naklen erkek develere (جَمَلٌ) dendiğini ve çoğulu ise (جَمَالٌ), (أَجْمَالٌ), (جَمَلَاتٌ) ve (جَمَائِلٌ) şekillerinde gelebildiğini açıklamıştır.¹⁰⁵ İbn Fâris ise (جَمَلٌ) maddesini ele alırken, kelimenin biri fiziksel büyüklük diğeri ise güzellik olmak üzere iki temel manasının bulunduğunu açıkladıktan sonra, devenin de fiziksel büyüklüğüne dikkat çekmek üzere (جَمَلٌ) olarak isimlendirildiğine işaret etmiştir.¹⁰⁶ Ferâhîdî, devenin köpek dişleri çıktığında (جَمَلٌ) ismini hak ettiğini dile getirmiştir.¹⁰⁷

İbn Dureyd (öl. 321/933), çoğulu (أَيَانِقٌ) ve (نِيَانِقٌ) olan (النَّاقَةُ) sözcüğü dişi develer için kullanıldığını belirtmiştir. O, (حَارَدَتْ النَّاقَةُ) ifadesinin “*devenin sütü azaldı*” demek olduğunu ve bu maddenin mastarı ise (جَرَادٌ) olduğunu belirttikten sonra, Asmaî’nin (öl. 216/831) konuyla ilgili şu şiirini de şahid olarak göstermiştir:¹⁰⁸

104 İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu’l-luga ve sıhâhu’l-Arabîyye*, nşr. Ahmed Abdulgafûr ‘Attar (Beyrut: Dâru’l-‘İlm-i li’l-Melâyîn, 1990), 4/1618.

105 Cevherî, *Tâcu’l-luga ve sıhâhu’l-Arabîyye*, 4/1661.

106 İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi’l-luga*, 1/481.

107 Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘ayn*, 1/ 260.

108 Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd, *Cemheretu’l-luga*, nşr. Remzî Munîr el-Baalbekî (Beyrut: Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, 1408/1987), 2/980-1/501.

أَيَانِقُ قَدْ كَفَأَتْ أَرْفَادَهَا
 جَرَادَهَا يَمْنَعُ أَنْ مَتَادَهَا
 نُطْعِمَهَا إِذَا شَتَّتْ أَوْلَادَهَا

Bu dişi develer, süt kovalarını tersine çevirirler (tekmeleyip atarlar).

Sütleri azaldığından, sağılmalarına izin vermiyorlar (sağılabilircek sütleri olmadığı için)

Böylece kışın yavrularını da beslememize neden olurlar (satılıp karşılığında yavrularına yem vb. satın alınabilecek sütleri olmadıği için).¹⁰⁹

İskâfi (öl. 421/1030) de develer için kullanılan (الإِبِلُ) sözcüğü çoğul olup kendi lafzından müfredi olmadığını, erkek develer için (جَمَلٌ), dişi develer için (نَاقَةٌ) ve her iki cins için ise (بَعِيرٌ) dendiğini dile getirmiştir.¹¹⁰ Nuveyrî (öl. 733/1333), İskâfi'nin söylediklerini aynı şekilde aktarmıştır. Ayrıca her iki âlim de (بَعِيرٌ)'in hem erkek hem de dişi develer için kullanıldığını göstermek amacıyla kâili belli olmayan şu beyti şâhid olarak sunmuşlardır.¹¹¹

لَا نَسْتَهِي لَبَنَ الْبَعِيرِ وَعِئْدَنَا
 عَرَقُ الرَّجَاجَةِ وَإِكْفُ الْمَغْصَارِ

Kadehlerden köpükleri taşan şaraplarımız dururken, deve sütünü istemeyiz.

109 (رَفْدٌ), (أَرْفَادٌ) sözcüğünün çoğulu olup süt kovası demektir. Bkz. İbn Durayd, *Cemheretu 'l-luga*, 1/501.

110 İskâfi, *Kitâb-u mebâdi 'u 'l-luğa*, 143.

111 Nuveyrî, *Nihâyetu 'l-ereb fi funûni 'l-edeb*, 10/63.

2.1. Yaşlarına Göre İsimleri

Deveyle ilgili söz konusu genel kavram ve meşhur olan deve isimlerine yer verildikten sonra, burada develerin doğduğu andan itibaren ölümüne kadar değişik merhalelerde yaşlarına göre aldıkları farklı isimlerine yer verilecektir. Bu kapsamda yaşlarına göre deve isimlerini şu şekilde açıklayabiliriz.

Annesinden doğar doğmaz deve yavrusu (سَلِيل), bir yaşına kadar da (حُور) olarak isimlendirilir. Çoğulu ise (أَحْوَرَة) ve (جيران)'dir. Deve yavrusu süttten kesilince (فَصِيل) olarak tanımlanır. Anneleri tekrar gebe kaldığından iki yaşındaki erkek deve yavrusuna (ابن مَخَاض), iki yaşındaki dişi deve yavrusuna ise (بنت مَخَاض) denir. Dolayısıyla bu durumdaki hamile olan anne deve de (مَخَاض) olur. Anneleri artık yeni bir yavruyu doğurup süt sahibi olduğu için erkek deve yavrusu üç yaşına girdiğinde (ابن لَبُون), dişi deve yavrusu ise üç yaşına girdiğinde (بنت لَبُون) olarak adlandırılır. Binek olabilecek durumu hak ettiklerinden dört yaşında erkek yavru (جَوّ) ve dişi yavru ise (حَفَّة) olarak adlandırılır. Yavrular beş yaşında (جَذَع), altı yaşında (ثَنِيّ), yedi yaşında (رَبَاع), sekiz yaşında (سَدِيس) ve dokuz yaşında dişleri çıktığında (بازل) olarak isimlendirilirler. Dişlerinin çıkması devenin kemale ererek yetiştiğini göstermektedir. Develerin dişlerinin çıktığı dokuzuncu yaş bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Böylece genel olarak dokuzuncu yaşta dişleri çıkan bir deve için bir yıl geçtiği zaman yani on yaşında iken (مخلف عام) veya (بازل عام), iki yıl geçtiğinde yani on bir yaşında iken (مخلف عامين) veya (بازل عامين) ifadeleri kullanılır. Bundan sonra yani on iki yaşındaki deve yaşlı olarak kabul edilerek (عُود), (هَرَم) ve (مَاج) olarak isimlendirilir. Develerde (الْقُلُوص) sözcüğü, insanlardaki cariyeye karşılığına gelir. Çoğulu (الْقَعْدَان) olan (الْقَعُود) sözcüğü ise insanlarda erkek köle kavramına denk gelmektedir. Genç erkek

deve (بَكَر), genç dişi deve ise çoğulu (البَكَارَة) olan (بَكْرَة) sözcükleriyle ifade edilir. Kulaklarında çok tüy bulunan erkek deveye (جَمَلٌ رَائِحٌ), dişi deveye ise (نَاقَةٌ رَائِحَةٌ), tabirleri kullanılır.¹¹²

Asmaî, deve yavrusu doğduğu an daha cinsiyeti belli olmadığından (سَلِيل), cinsiyeti belli olduğunda bakılır, erkek ise (سَقْب) dişi ise (حَائِل) olarak isimlendirildiğini ayağa kalkıp yürüdüğünde yavruya (زَاشِح), annesine (مُرْشِح) dendiğini ifade etmiştir. Ayrıca yavrusu küçük olduğu sürece annenin (مُطْفَل) olarak da adlandırıldığını dile getirmiştir. O, yavrunun biraz daha kendine gelip güçlenerek annesine yürüyüşte eşlik ettiğinde (حُوَار) olarak isimlendirildiğini de sözlerine eklemiştir.¹¹³ İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî (öl. 213/828 [?]) ise genel anlamda deve yavrusuna (الرَّيْبَع),¹¹⁴ yaşlı develere de (التَّشَارِفُ/النَّاب) dendiğini belirtmiştir.¹¹⁵

2.2. Sürü ve Sayı Bakımından İsimleri

Çobanı dahil olmak üzere tüm tayfa ve ekipmanı ile deve sürüsü (الْجَامِل),¹¹⁶ içinde dişilerin olmadığı sadece erkeklerden oluşan sürüler (جَمَالَة),¹¹⁷ normaldeve sürüsü (الرَّسَلُ),¹¹⁸ sürünün önünde giden develer (الرَّعِيلُ),¹¹⁹ başıboş bırakılan deve (الْهَامِلُ),¹²⁰ çobanı tarafından terk edilen dişi deve (الْغَدِيرَة),¹²¹ çobansız de-

112 İskâfî, *Kitâb-u mebâdi' u 'l-luğa*, 143-144.

113 Asmaî, *Kitâbu 'l-İbil*, 55-56.

114 Ebû Amr eş-Şeybânî, *Kitâbu 'l-cîm*, nşr. İbrâhîm el-Enbârî vd. (Kahire: el-Heyetu 'l-Amme li Şuûni 'l-Metâbü 'l-Emîriyye, 1394/1974), 2/17.

115 Şeybânî, *Kitâbu 'l-cîm*, 2/133; Fâsî, *Tahrîru 'r-rivâye fi takrîr 'l-kifâye*, 254.

116 Ferâhidî, *Kitâbu 'l-'ayn*, 1/ 260; Cevherî, *Tâcu 'l-luga ve sıhâhu 'l-Arabîyye*, 4/1661.

117 Cevherî, *Tâcu 'l-luga ve sıhâhu 'l-Arabîyye*, 4/1661.

118 İbnu 'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 3/1643.

119 İbnu 'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 3/1673.

120 İbnu 'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 6/4701.

121 Cevherî, *Tâcu 'l-luga ve sıhâhu 'l-Arabîyye*, 2/766.

veler (الهمَل),¹²² sayısı iki ile on beş arasında olan deve sürüsü (الرَّيْمَةُ),¹²³ üç ile on arası deve sürüsü (الدَّوْدُ),¹²⁴ on ve biraz üstü olan küçük deve sürüsü (الصِّرْمَةُ),¹²⁵ otuz veya kırk arası deve sürüsü (الجَوْلُ),¹²⁶ yirmi ile kırk arası deve sürüsü (الصَّبِيَّةُ),¹²⁷ elli ile yetmiş arasında olan deve sürüsü (العَكْرَةُ),¹²⁸ altmıştan oluşan deve sürüsü (الصِّدْعَةُ),¹²⁹ yüz civarı deve sürüsü (الهِجْمَةُ),¹³⁰ yüz deveden oluşan sürü (هُنْدَةٌ),¹³¹ iki yüz deveden oluşan sürü (هَنْدٌ),¹³² beş yüz ile bin arası deve sürüsü (العَرْجُ),¹³³ iki yüz ve bin arası büyük deve topluluğu (الْقَدِيدُ),¹³⁴ bin civarı olan büyük deve sürüsü (الْحَوْمُ),¹³⁵ sayıları binlerle ifade edilen bir yerleşim halkına ait olan bütün develere (الْبُرْتُكُ) denir.¹³⁶

İbn Manzûr (öl. 711/1311), sürünün önünde giden develere (الرَّعِيلُ) dendiğini ifade etmiş,¹³⁷ örnek olarak da el-‘Kuhayf el-‘Ukaylî’nin (öl. 130/747) şu şiirini göstermiştir.¹³⁸

122 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4702.

123 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/1902.

124 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 125.

125 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 125.

126 Şeybânî, *Kitâbu'l-cîm*, 1/112.

127 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 125.

128 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 126.

129 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/2415.

130 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 126.

131 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 126.

132 İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 94.

133 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 127.

134 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/3363.

135 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/1061.

136 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 127.

137 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/1673.

138 Hâtim Sâlih ed-Dâmin, “Şi’ru'l-‘Kuhayf el-‘Ukaylî”, *el-Mecmau'l-İlmi el-Irâkî* 3/37 (Eylül/Zilhicce-1406/1986), 249.

أَتَعْرِفُ أُمَّ لَا رَسْمَ دَارٍ مُعْطَلًا   مَنِ الْعَامِ يَعْتَنَاهُ وَمَنْ عَامٍ أَوْلَا
قِطَارٌ وَتَارَاتٍ حَرِيقٌ كَانَتْهَا   مَضَلَّةٌ بَوٍ فِي رَعِيلٍ تَعَجَّلَا

Issız olan ve izleri, geçmiş yılların getirdiği yağmurlar ve tıpkı yavrusunu kaybedip sürünün önünde sağa sola savrulmak üzere hızlıca giden deve gibi esen rüzgârlar tarafından yok edildiği bir ev biliyor musun?

aynı şekilde İbn Manzûr, konuyla ilgili Râî en-Numeyrî'nin şu şiirini de şâhid olarak vermiştir.¹³⁹

يَحْدُونَ حُدُبًا مَائِلًا أَشْرَافَهَا   فِي كُلِّ مَنْزِلَةٍ يَدْعُونَ رَعِيلًا

*Hörgüçleri eğik, kalça kemikleri görünür olan dişi develeri şarkı eşliğinde sürerler. Bu develer her dağ patikalarında önde giden develerden geri kalırlar.*¹⁴⁰

2.3. Özelliklerine Göre İsimleri

İbnu'l-Ecdâbî (öl. 470/1077 [?]), sıska ve atrofik deveye (الْحَرْف) dendiğini ifade etmiştir.¹⁴¹ Muhammed b. Tayyib el-Fâsî (öl. 1170/1756) de devenin özelliklerinden birinin “harf” olduğunu belirtmiş ve genellikle hızlı yürüyebilmeleri ve güçlü olabilmeleri amacıyla kilolu develerin zayıflatıldıktan sonra kendilerine verilen isim olduğunu ifade etmiştir. O, ayrıca güçlü ve iri develere de “harf” dendiğine dikkat çektikten sonra, zayıf ve güçlü develerin ince ve güçleri bakımından alfbedeki harflere benzetildiğinden ve güçlü ile iri develerin ise dağ yamaçların

139 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/1674.

140 Ubeyd b. Husayn b. Muâviye b. Cendel Râî en-Numeyrî, *Dîvân-u er-Râî en-Numeyrî*, nşr. Reinhard Weipert (Beirut: Dâru'n-Neşir, 1401/1980), 228.

141 İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 87.

(dağ yamacına da harf denir¹⁴²) benzetildiğinden kendilerine harf dendiğini dile getirmiş ve Ebu'l Alâ el-Maarrî'nin (449/1057) şu beytini örnek olarak sunmuştur.¹⁴³

وَحَرْفٍ كُنُونٍ تَحْتِ زَاءٍ وَلَمْ يَكُنْ   بِدَالٍ يَوْمُ الرَّسْمِ غَيْرَهُ النَّقْطُ

“Zayıf ve çevik bir dişi deve, ona acımayan, yürüyüşte ona eşlik etmeyen, yağmur tarafından izi silinen yapılara (sevgi-lisinin diyarına) doğru onu döverek, süren birinin altındadır”¹⁴⁴

Ebu'l Alâ el-Maarrî'nin şiirine ilk baktığımızda alfabenin *nûn*, *ra*, *dâl*, *nokta* ve *harf* gibi kavramları çağrıştırmaktadır. Oysa şiirde geçen *harf dişi deve*, *râ* çiğere vurmak demek olan *re 'â* fiilinin ism-i faili, *dâl* yürüyüşte eşlik etmek demek olan *delâ* fiilinin ism-i faili ve *nakt* ise *yağmur* anlamında kullanılmıştır. *Nûn* ise devenin eğikliği açısından *nûn* harfine benzerliği kastedilmiştir.¹⁴⁵

Ayrıca güçlü ve çevik deveye (العُنْسُ), hafif ve hızlı deveye (الشِّمَالُ), güçlü ve dayanıklı deveye (العَنْتَرِيسُ) ve (العُدَّافِرَةُ), iri ve kalın deveye (العَلْدَادَةُ), dayanıklı ve güçlü olduğu için seferde iş için tercih edilen deveye (الْبِعْمَلَةُ), güçlü ve yanakları büyük olan deveye (الْوَجْنَاءُ), güçlü ve hızlı deveye (الدَّعْلِبَةُ), sert ve sağlam deveye (العَرْمَسُ) ve (العَيْرَانَةُ), hızlı koşan deveye (النَّاجِيَةُ), fizik-

142 İbn Manzûr, zayıf ve çevik develerin, güçleri ve hızları bakımından kılıçları keskinliği ve hızlı kesmeleri bakımından harf denilen kılıcın keskin ağzına benzetildiğinden ve iri ile güçlü develerin ise harf denilen dağ yamaçlarına benzetildiğinden kendilerine de bu isim verildiğini belirtmiştir. Bkz. İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/838.

143 Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fî takrîr 'l-kifâye*, 255.

144 Ebu'l-Alâ Ahmed. b. Abdullah el-Maarrî, *Sıktu'z-Zend* (Beirut: Dâru Sâdir, 1376/1957), 177.

145 Ebubekir Ali b. Abdullah b. Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*, nşr. Kevkeb Diyâb. (Beirut: Dâru Sâdir, 1425/2005), 3/184-185; Mehmet Sıddık ÖZALP, *Bedruddîn b. Mâlik ve Belâgat İlmindeki Yeri* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 127-128; Maarrî, *Sıktu'z-Zend (dipnot)*, s. 177.

sel açıdan güzel ve uzun deveye (الجَسْرَة), sıska ve zayıf deveye (الْيَضْوَة) ve (العَوْجَاء), hafif ve hızlı deveye (المَيْلَع), güçlü ve hızlı deveye (العَيْهَل), güçlü ve fiziksel bakımdan düzgün olan deveye (المُضَبَّرَة) ve (الأَجْد), yüksek ve iri deveye (الجَلْس) ve (السِّيَاد), şekil açısından erkeğe benzeyen dişi deveye (الجُمَالِيَّة), uzun dişi deveye (السَّمْرَدَلَة), semiz ve uzun deveye (الْحَرْجُوج) ve (المَقْوَرَة), düz yürüyemeyen serser ve sakar dişi deve (الْخَرْقَاء), asil develere ise (الهَجَان) denir. İster insan ister hayvan olsun normale her şeyin asil ve değerli olanına (الهَجَان) denilir. Ama bazı görüşlere göre bu kavram develerde kullanıldığı zaman asil manasında kullanılır. Ama insanoğlu için yerme manasındadır. Çünkü bu kavram, develerde anne ve babasının asil olduğunu ifade eder. İnsanlar için kullanıldığında anlamı değişir. Çünkü Araplara göre babası Arap, annesi cariyeye olanlar (الهَجَان) sayılırlar. Böylece anneleri Arap olmayan bu çocuklara düşük bir gözle bakılırdı.¹⁴⁶

(هَجَان) bembeyaz, (الهَجِين) ise homojen olmayan yani karışık demektir. Böylece (هَجَان) ile övgü, (الهَجِين) ile yergi yapılır. Arap milliyetçiliği yapan Arapların, anne ve babası Arap olana (هَجَان) derlerdi. Özellikle Emevi döneminde güçlü olan Araplar başka milletlerden cariyeye olarak aldıkları kadınlardan doğan çocukları küçük görmüş ve onlarla ikinci sınıf muamelesi yapmışlar. Böylece kendilerinden olmasına rağmen farklı gözle baktıkları bu çocuklara (الهَجِين) demişlerdir.¹⁴⁷ Konuyla ilgili Muberrid'in (öl. 285/899) *el-Kâmil fi 'l-lugati ve 'l-edeb* isimli eserinde geçen şu şiir durumu özetler mahiyettedir:

إِنَّ أَوْلَادَ السَّـرَارِي كَأَنَّـرُ يَا رَبِّ فِينَا
رَبِّ أَدْخُلْنِي بِلَادًا لَا أَرَا فِيهَا هَجِينَا

146 İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 87-90; Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fi takrîr 'l-kifâye*, 255-262.

147 İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz (dipnot)*, 90.

Aramızda cariyeye çocukları iyice çoğaldı. Allah'ım içinde cariyeye çocuklarını göremeyeceğim bir ülkeyi bana nasip et! ¹⁴⁸

Beyaz develere (النَاعِجَات), güzel ve uzun develere ise (شُعْمُوم ج الشَّعَاوِيم) denir. ¹⁴⁹Konunun daha iyi anlaşılması için Zebîdî'nin (öl. 1205/1791), *Tâcu'l-ârûs* isimli eserinde geçen el-Mahrû' es-Sa'dî'nin (öl.?) şu şiirine bakmakta fayda vardır. ¹⁵⁰

وَتَحْتَ رَجْلِي بَازِلٌ شُعْمُومٌ   مُلْمَمٌ غَارِبُهُ مَذْمُومٌ

Altımda genç, güzel ve uzun bir deve var. Üstelik sırtı derli toplu ve kırmızıdır.

İri develere (الْخَدَبُ), iri ve güçlü erkek deveye (العَبْيِيُّ) ve (الذَّرْفَسُ), iri ve güçlü dişi deveye ise (العَبْنَاءُ) ve (الذَّرْفَسَةُ), güçlü ve sert erkek deveye (الصَّلْخَدِيُّ), güçlü ve sert dişi deveye ise (الصَّلْخَدَاءُ), büyük hörgüçlü deveye (الكَوْمَاءُ) denir. ¹⁵¹

2.4. Su İçişlerine Göre Deve İsimleri

Develer kirlî ve bulanık suyu severler. Temiz bir nehirle karşılaştıklarında ayaklarıyla karıştırmak üzere kirletip ve bulanırdıktan sonra içerler.¹⁵² Ebû Ali el-Kâlî (öl. 356/967), susamış deve için (هَافَتِ الْإِبِلَ) ifadesinin kullanıldığını söyler.¹⁵³

148 Muhammed b. Yezid Ebu'l-Abbâs el-Muberrred, *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikir, 1417/1997), 2/94.

149 İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 91; Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fi takrîr'l-kifâye*, 263.

150 Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-ârûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Abdussetâr Ahmed Ferrâc vd. (Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti Kuveyt, 385/1965), 32/468.

151 İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 90-91; Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fi takrîr'l-kifâye*, 262-264.

152 Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, 10/66.

153 Ebû Ali İsmail b. el-Kasım el-Kâlî, *el-Bâri' fi'l-luga*, nşr. Hâşim et-Ta'ân (Bağdat: Mektebetu'n-Nahda, 1975), 162.

Develerin su içtikleri kaynağa (المنهل), kaynaktan ilk su içişlerine (النهل) ve dönüp kaynak çevresindeki çökme yerlerinde dinlenip tekrar su içip meraya alınırlar işte bu ikinci su içişlerine (العلل) denir.¹⁵⁴ Kimsenin yardımına gerek duyulmaksızın develerin kendi başlarına söz konusu (المنهل) ve (العلل) denilen su içişlerinin gerçekleştirmelerine ise (التقل) denir.¹⁵⁵ Develerin uzaktan suya çağırılması ise (جاوى) fiili ile gerçekleştirilir.¹⁵⁶

Susamış develer (الهيام),¹⁵⁷ çok susamış su etrafında dönen develer (الحوم),¹⁵⁸ su içmeye gidilirken öncülük yapmak üzere sürünün önünde yürüyen dişi deve (السلوف),¹⁵⁹ sürü su içerken, havuza yaklaşmayı kendi sırasını bekleyen deve (الرقوب),¹⁶⁰ hızlıca susayan dişi deve (الهافة، المهياف),¹⁶¹ susuz olmasına rağmen suyu koklayıp ama içemeyen deve (العيوف),¹⁶² acı vb. nedenlerle başını eğemediğinden su içemeyen deve (المقامح),¹⁶³ bir gün sabah bir gün akşam su içen deve (العزجاء),¹⁶⁴ su içirip meraya salındıktan sonra tekrar su içirilen deve (التدنية) olarak isimlendirilir.¹⁶⁵

Develerin iki su içişi arasına geçen süre (الظمء) olarak adlandırılır.¹⁶⁶ (الرغزعة) kelimesi iki içiş arasında geçen en kısa

154 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 5/1837.

155 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4531.

156 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/735.

157 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 5/2063.

158 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/1061.

159 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 4/1377; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/2068.

160 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 1/138.

161 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 4/1444.

162 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 4/1408.

163 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 1/397.

164 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 148; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/2871.

165 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4389.

166 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 148.

süreye verilen isimdir. Bu durumda deve suya bırakılır istediği zaman su içer.¹⁶⁷ Gün ortasında su içen deve, (الظَّاهِرَة) olarak isimlendirilir.¹⁶⁸ Günlük su içen deveye (الرَّافِيَة) denir.¹⁶⁹ (العَبُّ) ise gün aşırı su içen deveye verilen isimdir.¹⁷⁰ Bir gün su içip iki gün ara veren başka bir ifadeyle üç günde bir su içen deveye verilen isim ise (الرَّبْعُ)'dir.¹⁷¹ Bir gün su içip üç gün otlandıktan sonra beşinci gün su içen deve (الْخُمْسُ) olarak adlandırılır. Eğer deve dört gün otlanıp altıncı günde su içerse (السَّبْتُسُ), beş gün otlanıp yedinci gün su içerse (السَّبْعُ), altı gün otlanıp sekizinci gün su içerse (الْتَمْنُ), yedi gün otlanıp dokuzuncu gün su içerse (التَّسْعُ) ve sekiz gün otlanıp onuncu gün su içerse (العَشْرُ) olarak isimlendirilir. Ondan sonra ise şöyle isimlendirilir. (عَشْرًا وَعِشْرًا) ve (عَشْرًا وَرَبْعًا) bu şekilde yirmiyeye kadar gidilebilir.¹⁷²

2.5. Renklerine Göre İsimleri

Şihâbuddîn en-Nuveyrî (öl. 733/1333), *Nihâyetu'l-ereb* isimli eserinde renklerine göre develerin isimlerini anlaşılır bir şekilde açıklamıştır. Nuveyrî, kıpkırmızı develerin (أَحْمَر) olarak adlandırıldığını belirtmiştir. O, kırmızı olan devenin renginde siyahlık da karışırsa, (أُرْمَك) olarak isimlendirileceğini aktarmıştır. O, siyah olan devenin renginde beyazlığın da karışması durumunda (أُورَق) olarak isimlendirileceğini aktarmıştır. Nuveyrî, simsiyah devenin (جُون) ve bembeyaz devenin ise (أَدَم) olarak adlandırıldıklarını da sözlerine eklemiştir. Yine o, beyaz olup içinde kırmızı bulunan devenin (أَصْهَب), beyaz olup içinde sarı

167 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 148.

168 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 148; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/2770.

169 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 148.

170 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 148; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/3203.

171 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 149.

172 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 149-150.

bulunan devenin (أَعْيَسَ) ve yeşil olup içinde sarı ile siyahın bulunduğu devenin ise (أَخْوَى) olarak adlandırıldıklarını ifade etmiştir. O, kırmızı olup içinde siyah renginin de yer aldığı devenin (أَكْلَفَ) olarak isimlendirildiğini söylemiştir.¹⁷³ Bununla beraber İbnu'l-Manzûr beyaz erkek develerin (الْأَدَمَ),¹⁷⁴ ve kısmen sarı olmakla beraber beyaz olan develerin (الْأَعْيَسَ) olarak adlandırıldığını belirtirken,¹⁷⁵ Şeybânî, içinde siyah bir ben bulunan devenin (السَّيْمَاءَ) şeklinde isimlendirildiğini aktarmıştır.¹⁷⁶

2.6. Yürüyüş ve Hız Bakımından İsimleri

Develerin yürüyüşleri hız limitlerine göre isimlendirilmiştir. Bu kapsamda devenin uzun adımlarla başını sallayarak hafif yürüyüşüne (العَنْقُ) denmiştir.¹⁷⁷ Ümeyye b. Ebî 'Âiz el- Huzelî'nin (öl. 75/695?) şu beytini şahid olarak veriyoruz.¹⁷⁸

وَمَنْ سَبَّرَ هَا الْعَنْقُ الْمَسْبُطُ رُ وَالْعَجْرَفِيَّةُ بَعْدَ الْكَلَالِ

(şiirde bahsi geçen devenin) yorulduktan sonra, uzun adımlarla başını sallayarak hafif tempoyla gitmekle beraber yer yer hızlı ve dengesiz bir şekilde de gitmek yürüyüş türlerindedir.¹⁷⁹

173 Nuveyrî, *Nihâyetu 'l-ereb fi funûni 'l-edeb*, 10/65.

174 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 1/46.

175 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 4/3189.

176 Şeybânî, *Kitâbu 'l-cîm*, 2/130.

177 Asmaî, *Kitâbu 'l-İbil*, 138; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkî, *Ken-zu 'l-huffâz fi Kitâb-i tezhibi 'l-elfâz*, nşr. Luveys Şeyhü el-Yesû'î (Beyrut: Katolik Matbaası, 1895), 679; İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu 'l-mutehaffız*, 98; Nuveyrî, *Nihâyetu 'l-ereb fi funûni 'l-edeb*, 10/65; Fâsî, *Tahrîru 'r-rivâye fi takrîr 'l-kifâye*, 275.

178 Asmaî, *Kitâbu 'l-İbil*, 138.

179 Şu'arâu'l-Huzeliyyîn, *Dîvânü 'l-Huzeliyyîn*, nşr. Ahmed ez-Zeyn-Mahmûd Ebu'l-Vefâ (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1385/1965), 2/175.

Devenin (العنق) denilen yürüyüş türünden biraz daha hızlı yürüme şekline (التَّزْيِدُ) denmiştir.¹⁸⁰ Konuyla ilgili A‘şâ’nın (öl. 7/629 [?]), şu beytini şâhid olarak veriyoruz.¹⁸¹

وَأَنْلَعُ نَهَاضٍ إِذَا مَا تَزَيَّدَتْ   بِهِ مَدَّ أَنْتَاءَ الْجَدِيلِ الْمُضَفَّرِ

Ağzına gem vurulmuş, koşar adımlarla giderken başını tam anlamıyla dik tutup reaksiyon gösteren bir devedir.

Zemaşerî (öl. 538/1144), (تَزَيَّدَتْ النَّاقَةُ) ifadesinin, boynunu uzatıp adeta binicisiyle yüzüyor görüntüsünü veren ve (العنق) denilen yürüyüş stilinden biraz daha hızlı olan deve yürüyüşü olduğunu belirtmiştir.¹⁸²

Asmaî, (التَّزْيِدُ) stilinden biraz daha hızlı olan deve yürüyüş şeklinin (الذَّمِيلُ) olarak isimlendirildiğini açıklamıştır. Aynı şekilde Asmaî, (الْحَطُّو) stiline yaklaşım ve (النِّقَالُ) denilen şeklin takip edildiği deve yürüyüş şeklinin ise (الرَّتْكَ) olduğunu ifade etmiştir.¹⁸³ Devenin arka ayakları bağlymış gibi yürüme şekline (الرَّسْفُ) denir.¹⁸⁴ Adımlarını birbirlerine yakın tutmak üzere hızlandırılan yürüyüş şeklinde (الْحَفْدُ) denir.¹⁸⁵ Arka ayaklarını içe doğru çekmek üzere ön ayaklarıyla yere vurarak estetik ve hızlı yürüyüş şekline (الهَمْجَجَة) denir.¹⁸⁶ Konuyla ilgili Antere b. Şeddâd el-Absî’nin (öl. 614 [?] miladi), şu beytini şâhid olarak veriyoruz.¹⁸⁷

180 Asmaî, *Kitâbu l-İbil*, 138; İbnu’s-Sikkît, *Kenzu l-huffâz*, 679.

181 Asmaî, *Kitâbu l-İbil*, 138.

182 Zemaşerî, *Esâsu l-belâga*, 1/429.

183 Asmaî, *Kitâbu l-İbil*, 138; İbnu’s-Sikkît, *Kenzu l-huffâz*, 680.

184 Asmaî, *Kitâbu l-İbil*, 138; İbnu’s-Sikkît, *Kenzu l-huffâz*, 680; İbnu’l-Manzûr, *Lisânu l-Arab*, 3/1643.

185 Asmaî, *Kitâbu l-İbil*, 139; Cevherî, *Tâcu l-luga ve sıhâhu l-Arabiyye*, 2/466.

186 Asmaî, *Kitâbu l-İbil*, 139.

187 Antere b. Şeddâd, *Dîvânu Antere b. Şeddâd*, nşr. Hamdû Tammâs (Beyrut: Dâru’l-Ma’rifet, 1425/2004), 86.

فَهَلْ تُبْلِغَنِي دَارَهَا شَدِيئَةً   هَمَلَعَةٌ بَيْنَ الْقَفَارِ تُهْمَلِجُ

*Şeden bölgesine ait seri bir deve, çoraklar arasında hızlı gide-
rek, beni onun (sevgilin) diyarına ulaştırabilecek mi?*

Devenin, (الهِمْلَجَةُ) denilen yürüyüş stilinden biraz daha hızını artırarak gitmesine (المرفوع), deveye de (رافع) denir.¹⁸⁸ Cevherî ise (ناقَةٌ رافعٌ) ifadesinin “memesinde kolostrum sütü yüksek olan dişi deve” demek olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁹ Devenin, (الخبيب) yürüyüş tarzından daha hızlı koşma türüne (الخبيب) ve (الخبب), biraz daha hızlı koşmasına ise (الدأدة) denir.¹⁹⁰ İbnu’s-Sikkît, (الدأدة)’den daha hızlı koşarsa (الربعة) olarak adlandırıldığını belirtmiştir.¹⁹¹ İbnu’l-Manzûr ise (الدنداء) ifadesinin en hızlı deve koşusu olduğunu ifade etmiştir.¹⁹² Konuyla ilgili Ebû Duâd er-Ruâsî’nin (öl. ?), şu beytini şâhid olarak göstermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

وَأَعْرَوْتَ الْعُطَّ الْعَرْضِيَّ تَرْكُضُهُ   أُمُّ الْفَوَارِسِ بِالدِّندَاءِ وَالرَّبْعَةِ

*Yiğitlerin anneleri bile arkasına bakmadan çıplak ve dizginsiz
develere binip en hızlı bir şekilde kaçtılar.¹⁹³*

Devenin (الربعة) denilen yürüyüş stilinden daha hızlı olmak üzere dörtkala koşmasının (اللبنة) ve tüm gücünü harcamak üzere koşması ise (تسْعُرٌ) olarak adlandırılmıştır.¹⁹⁴ Konunun iyi

188 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 139.

189 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 3/1221.

190 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 139; Meeddüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, nşr. Muhammed Naim el-Arksûsî (Beirut: Mektebetu Tahkiki't-Turâs, 1426-2005), 77-39.

191 İbnu's-Sikkît, *Kenzu'l-huffâz*, 680.

192 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/1311.

193 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 140; İbnu's-Sikkît, *Kenzu'l-huffâz*, 680; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/1311.

194 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 140; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/2284.

anlaşılması amacıyla Accâc'ın (öl. 97/715-16) şu beytini şâhid olarak gösteriyoruz.¹⁹⁵

وَأَعْطَيْتِ الشَّعْوَاءَ وَالشَّعُورَا   أُمُورَهَا وَالشَّارِفَ الْفُدُورَا

(Allah), Şa'vâ isimli deveyi, hızlı ve yetenekli develerle beraber yaşlı ve işe yaramaz develeri de bana bahşetti.

Devenin deve kuşu yürüyüşü şeklinde geniş adımlarla yürüme stili, (الْوُخْدُ) olarak adlandırılır.¹⁹⁶ Devenin sağa sola yalpalanmak üzere rahat bir şekilde yürüme türüne (المعج) denir.¹⁹⁷ Devenin ince ve rahat yürüme stili ise (الرِّقَاقُ/الرَّقِيقُ) olarak bilinir.¹⁹⁸ Konunun daha iyi anlaşılması için Ebu'l-Hâris Zûrrumme'nin (öl. 117/735) şu beytini şâhid olarak veriyoruz.¹⁹⁹

بَاقٍ عَلَى الْأَيْنِ يُعْطِي إِنْ رَفَقَتْ بِهِ   مَعْجًا رِقَاقًا وَإِنْ تَحَزَقَ بِهِ يَخْدُ

Yorgun bir şekilde devam ettiler (develer). Onlara nazik davrandığında, sağa sola yalpalanmak üzere ince ve rahat bir şekilde yürüdüler. Görmezden gelindiğinde de deve kuşu yürüyüşü şeklinde geniş adımlarla yürüyüşlerini sürdürdüler.

Ayrıca devenin, boynunu uzatıp geniş adımlarla hızlıca yürüyüşü (الواعسة),²⁰⁰ sürüldüğü esnada devenin kuyruk sallayı-

195 Ebu'ş-Şa'sâ' Abdullah b. Ru'be el-Accâc, *Dîvânu'l-Accâc* (Abdumelik b. Kurayb el-Asmaî'nin rivayeti ve şerhiyle), nşr. Abdulhafız es-Satfî (Dimaşk: Mektebetu Atlas, 1971), 1/533.

196 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 2/548; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4789.

197 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 1/342; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4228.

198 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 140; İbnu's-Sikkît, *Kenzu'l-huffâz*, 681.

199 Ebu'l-Hâris Zûrrumme Gaylân b. Ukbe, *Dîvânu Zirumme*, nşr. Ahmed Hasan Besec (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (1415/1995), 72.

200 Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, nşr. Abdulhalim en-Neccâr-Muhammed Ali en-Neccâr Mahmûd (Kahire: Dâru'l-Mısıriyye li't-teâlif, y.t), 3/88.

şına (البَصِيصَة),²⁰¹ cesur ve hızlı olan dişi deve (القَنْدَاوَة),²⁰² hızlı deve (الْمَهْمَلَع),²⁰³ merada yürüyen dişi deve (المَسْبِيَاغ),²⁰⁴ sürekli sürünün ortasında yürüyen dişi deve (الدَّفُون) olarak adlandırılır.²⁰⁵ Deve gütmeye (الحُدَاء),²⁰⁶ şarkı eşliğinde gütmeye (الْحَدْوُ),²⁰⁷ müzik eşliğinde yürümeyi sevdiklerinden bu esnada kendilerine söylenen şarkılara ise (الحُدَاء) denilmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için develer hakkında söylenen şu beyti şâhid olarak sunuyoruz.²⁰⁸

فَعَّيَّهَا وَهِيَ لَكَ الْفِدَاءُ   إِنَّ غِنَاءَ الْإِبِلِ الْحُدَاءُ

Onlara şarkı söyle çünkü onlar sana fedadır. Develer için söylenen şarkılar da (الحُدَاء) olarak adlandırılır.

Bilindiği üzere Araplar uzun yolculuklarında, yollarını kaybetmemek amacıyla yanlarında rehberler buldurlardı. Bununla birlikte develerin yürüyüşünü tanzim etmek ve onları motive etmek için kendine özgü ritimleri olan nağmeler okurlardı. Böylece develer de (الحُدَاء) denilen bu ritimli nağmelere ayak uydururlardı. Develer için nağme söyleyen kişiye (الحادي) ve yolda rehberlik yapan kişiye ise (الهادي) denirdi.²⁰⁹

201 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 1/293.

202 Cevherî, *Tâcu 'l-luga ve sıhâhu 'l-Arabîyye*, 2/528.

203 Cevherî, *Tâcu 'l-luga ve sıhâhu 'l-Arabîyye*, 3/1308.

204 Cevherî, *Tâcu 'l-luga ve sıhâhu 'l-Arabîyye*, 3/1234.

205 Cevherî, *Tâcu 'l-luga ve sıhâhu 'l-Arabîyye*, 5/2113.

206 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît*, 1273.

207 Cevherî, *Tâcu 'l-luga ve sıhâhu 'l-Arabîyye*, 6/2309.

208 Kemâluddîn Abdulvâhid b. Abdulkерim ez-Zemlekânî, *el-Mecîd fi i 'câzi 'l-Kur 'ân 'l-mecîd*, nşr. Şa'bân Salâh (Kahire: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabîyye, 1410/1989), 89.

209 Adnan Arslan, "Endülüs Şairi İbnü'l-Haddâd'ın Divanı: Takdim ve Tahlil", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2022), 378.

2.7. Damızlık Türlerine Göre İsimleri

İbnu'l-Manzûr, (الْفَرْم) kelimesinin binilmez ve iş için kullanılmaz olup sadece damızlık amacıyla kullanılan erkek deveye dendiğini belirtmiştir.²¹⁰ İsa b. İbrâhîm er-Rabaî (öl. 480/1087), damızlık develerinin (الْفَرْم), (المَقْرَم), (الفَيْيِق), (الْقَرِيْع) ve (المَخْنِق) olarak adlandırıldığını ifade ettikten sonra, yaşlı ve iri damızlık develerin de (الْفَرَّاسِيَّة) olarak adlandırıldığını belirtmiştir.²¹¹ Çiftleşme özelliğini kaybeden erkek develer ise (الفُدُور) olarak isimlendirilmiştir.²¹² Rabaî, konunun daha iyi anlaşılması amacıyla Ferazdak'ın (ö 114/732) şu beytini şâhid olarak vermiştir.²¹³

وَلَنَا فَرَّاسِيَّةٌ تَطَّلُ حَوَاصِعًا   مِنْهُ، مَخَافَتُهُ، الْفُرُومُ الْبِزْلُ

Öyle iri damızlık develerimiz vardır ki dişleri yeni çıkmış genç erkek develer, korkudan ona boyun eğerler. (Benim kavmimde öyle kahramanlar vardır ki sizin en iyi kahramanlarınız bile onlara teslim olurlar)

Mehre kabilesine mensup olması hasebiyle develere (المَهَارِي) ve bu türün dışı devesine de (مَهْرِيَّة) denir. Aynı şekilde Mehre kabilesinin Benu'l-'îd koluna mensup olan develere de (العَيْدِيَّة) denir.²¹⁴ Cevherî (öl. 393/1003), Nu'mân b. el-Munzir'in (öl. 602'den sonra [milâdî]) (الشَّدَقْم) isimli devesinin soyundan gelen develerin (الشَّدَقْمِيَّة) olarak bilindiğini aktarmıştır.²¹⁵ Aynı

210 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/3604.

211 Rabaî, *Kitâb-u nizâmu'l-garîb*, 135.

212 Accâc, *Dîvânu'l-Accâc*, 1/533.

213 Rabaî, *Kitâb-u nizâmu'l-garîb*, 135-136; Ferazdak, *Divânu'l-Ferazdak*, nşr. Ali Fâ'ûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1407/1987), 490.

214 İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 91; Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fi takrîr'l-kifâye*, 265.

215 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 5/1959; İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 91; Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fi takrîr'l-kifâye*, 266.

şekilde (جَدِيل) de Nu‘mân b. el-Munzir’nin damızlık devesinin adıdır. Bu devenin soyundan gelenler de (الجَدِيْلِيَّة) olarak bilinirler.²¹⁶ Cevherî, çiftleştiği dişi develeri gebe bırakan (دَاعِر) adında bir damızlık devenin olduğunu ve (الدَّاعِرِيَّة) diye isimlendirilen türün bu devenin soyundan geldiğini ifade etmiştir.²¹⁷ (الغُرَيْرِيَّة) olarak isimlendirilen tür ise (غُرَيْر) adında iyi bir damızlık devenin soyundan gelenlerdir.²¹⁸ Konunun iyi anlaşılması amacıyla Kumeyt b. Zeyd el-Esedî’nin (öl. 126/744) şu beytini şâhid olarak veriyoruz.²¹⁹

غُرَيْرِيَّةُ الْأَنْسَابِ أَوْ شَدَقْمِيَّةٌ   يَصْلُنَ إِلَى الْبَيْدِ الْفَدَايِدِ فَدَقْدَا
(غُرَيْرِيَّةٌ) veya (شَدَقْمِيَّةٌ) olan develer, geniş ovalara yüksek sesle varırlar.

2.8. Süt ve Emzirme Açısından İsimleri

Araplar deve sütüne (الْبُرْكَة) derler.²²⁰ Bununla beraber Arap dilinde süt ve gözyaşı (الذَّر) olarak da isimlendirilir. Fiil olan (ذَرَ), (بَذَرَ) ve (نَزَرَ) “çoğaldı, çoğalır ve çoğalma” manasını ifade eder. Zamanın birinde adamın biri, deve sağan birine rastlar ve bol miktarda süt sağdığını görünce hayretle kendisine, “Allah hayırlı işlerini çoğaltsın”, manasını ifade eden (لِلَّهِ ذَرُّكَ) der. Araplar develerin damarlarını açıp kanını emerlermiş hatta develeri kesip mideleri-

216 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 4/1654; İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 91; Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fî takrîr'l-kifâye*, 266.

217 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 2/658; İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 91; Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fî takrîr'l-kifâye*, 266.

218 İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 91; Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fî takrîr'l-kifâye*, 266.

219 Kumeyt b. Zeyd el-Esedî, *Dîvânu'l-Kumeyt b. Zeyd el-Esedî*, nşr. Muhammed Nebîl Tarîfî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1420/2000), 114.

220 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/266.

nin içindeki suyu içerlermiş. Böylece kendileri için süt en değerli içecek olduğundan güzel ve iyi işler hep sütle anılmıştır. Arapların, birbirlerine kullandıkları “çok yaşa, işin rast gelsin” demek olan (لِلَّهِ دُرُكٌ) ve işin “kolay gelmesin, işin rast gitmesin” demek olan (لَا دُرُكَ دُرُكٌ) kalıplarına bakılırsa, kendileri açısından sütün ne kadar önem arz ettiği görülecektir.²²¹

Eski Araplar, devenin kendisine ait olmayan bir yavruyu kabullenebilmesi, şefkat göstererek emzirebilmesi amacıyla ilginç bir yöntemle başvurmuşlardır. Şöyle ki; önce devenin burnu ve gözleri kapatılırdı. Sonra bez vb. şeylerle rahmini doldurup ve sıkı bir şekilde bağlardı. Deveyi bu halde birkaç gün bırakırlardı. Böylece deve, adeta doğum sancıları gibi acı çekerdı. Sonra arkasını açarlar deve, doğum yaparcasına tıklan bu bezleri dışarı atardı. Böylece daha önceden hazırlanan başkasının yavrusu ona yaklaştırılır ve az önce dışarı attığı bezlerin yerine kendisine sanki bir yavru doğurmuş gibi takdim edilirdi. Eğer deve, bu yavruyu sever ve kendisine ilgi gösterirse, gözleri de açılırdı. Bu kapsamda uygulanan bazı işlemler de kalıplaşarak terim haline gelmiştir. Bu terimler ise şunlardır: bez vb. şeylerle oluşturulup devenin rahmine tıklan şeye (الدَّرَجَةُ), devenin gözlerine bağlanana, (العِصَامَةُ) ve burnunu kapatana ise (الصِّفَاع) denirdi.²²²

Aynı şekilde devenin süttten kesilmemesi için de başvurdukları diğer bir yöntem şöyledir: devenin ölü yavrusunun cildi samanla doldurulup deveye gösterilerek sağılırdı. İçi samanla doldurulan bu ölü yavru (الْبُؤ) olarak adlandırılırdı.²²³

221 Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam fi'l-luga*, nşr. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 9/263.

222 Herevî, *el-Garîbu'l-musannef*, 3/840.

223 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/392.

Yavrusundan ayrılan, sadece süt sağılmaya tahsis edilen veya yuları çözülp serbest bırakılan deveye (الْخَلِيَّةُ) denirdi. Bazı durumlarda doğar doğmaz yavrusu kesilen deveye başka bir devenin yavrusu gösterildi. Bu develerden sütü az olana yavru verilir, sütü çok olan ise sadece sağılmaya tahsisi edilirdi. İşte bu deveye de (الْخَلِيَّةُ) denirdi.²²⁴ Kulağı kesik veya süttten kesilmiş deve ise (الْجَدَاءُ) olarak isimlendirilirdi.²²⁵

Sütü olmayan deve (الْجَمَادُ),²²⁶ yavrusu kesildiği veya öldüğünden üzüntüden sütü azalan deve (الْخُلُوجُ) olarak bilinirdi.²²⁷ Süttten kesilene kadar deve yavrusuna (الْخَوَارُ),²²⁸ süttten kesilen yavrusuna da (الْفَصِيلُ) denir.²²⁹

İbn Kuteybe (öl. 276/889), annesi ölen ve sahibi tarafından süt verilen yavruya (العَجِيَّةُ) denildiğini belirtmiş ve konuyla ilgili aşağıdaki beyti şahid olarak göstermiştir.²³⁰

عَدَانِي أَنْ أَرُورَكَ أَنْ يَهْمِي
عَجَايَا كُلِّهَا إِلَّا قَلِيلًا

Deve yavrularımın çoğunun anneleri ölmüştür. Bu durum, sizi ziyaret etmeme engel oldu.

Yedi veya sekiz aylık hamile devenin sütü iyice azaldığından (السَّوْلُ) olarak adlandırılır. ²³¹Konunun daha iyi anlaşıl şahid olarak sunuyoruz.²³².

224 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/1256.

225 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/562.

226 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/1353.

227 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/1222.

228 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/1044.

229 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/1044.

230 İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-cerâsîm*, 2/207.

231 Şeybânî, *Kitâbu'l-cîm*, 2/151; İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 91; Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fi takrîr'l-kifâye*, 264.

232 Hâris b. Hillize el-Bekrî, *Dîvânu'l-Hâris b. Hillize*, nşr. Emîl Bedî Ya'kûb (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1411/1991), 65.

لَا تُكْسَعِ الشَّوْلُ بِأَعْبَارِهَا   إِنَّكَ لَا تُدْرِي مِنَ النَّاتِجِ

Sütü iyice azalan yedi sekiz aylık hamile devenin sütü artsın diye memelerini soğuk suyla yıkamayla uğraşmayın. Çünkü doğacak yavrunun ve sütün kime nasip olacağı belli olmaz. Başka bir ifadeyle az da olsa devenin mevcut sütünden istifade ediniz. Çünkü ölebileceğiniz gibi deveniz de çalınabilir.

Aynı şekilde Uhayha b. el-Cellâh el-Evsî'nin (öl. 497 [?] M) şu beyitlerini sunuyoruz.²³³

وَمَا تُدْرِي إِذَا أَنْتَجْتَ سَقْبًا   لَأَيِّ النَّاسِ يَنْتَقِلُ الْفَصِيلُ
وَمَا تُدْرِي إِذَا أَنْتَجْتَ شَوْلًا   أَ تَلْقَحُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْ تُجِيلُ

Yeni doğan yavrunun, süttten kesildiği zaman kime nasip olacağını bilmiyorsun. Aynı şekilde hamile devenin de doğduğunda bir daha gebe kalıp kalmayacağı da belli değildir.

2.9. Fiziksel Özellik ve Güç Bakımından İsimleri

Büyük ve güçlü develere (الْقَيْسَرِيّ),²³⁴ kontrol edilmesi zor olan develere (الشُرود),²³⁵ iri olanlara (الجَسْرَة) demişlerdir.²³⁶ Güçlü dişi develer (الدَّعْلِيَّة), (الْوَجْنَاءُ), (العَنَس), (العَنْتَرِيْس) ve (الغَيْسَجُور) olarak adlandırılmıştır.²³⁷ Güçlü, iri ve uzun dişi develere (العَلَاءَة), yük taşımaya ve iş gücü için kullanılan develere (الْيُمْلَةُ) ve (الْحَفْضُ) demişlerdir.²³⁸ Kendi bölgesine

233 Bekrî, *Dîvânu'l-Hâris b. Hillize (dipnot)*, 65.

234 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/3624.

235 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/2230.

236 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 2/613.

237 İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 88; Rabaî, *Kitâb-u nizâmu'l-garîb*, 137; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4774.

238 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 6/2436; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/3108-3109-2/928.

özlem duyup dönme eğiliminde olan dişi deve (المُهَيَّاج), ince ve narin dişi deve (الضَّامِرَة), boynu ve sırtı uzun olan dişi deve (الْقَوْدَاء), iri ve uzun dişi deve (الهِزْجَاب) ve kalça kemikleri görünür halde olan dişi deve ise (الْحَدْبَاء) olarak isimlendirilmiştir.²³⁹ Büyük hörgüçlü develer (الْكُوم),²⁴⁰ büyük ve güçlü develer (النَّوَاهِض) olarak isimlendirilirken,²⁴¹ geniş gövdeli develer (الْجَلْبَاءَة), yolculukta güçlü ve dayanıklı olan develer (الْجَلْبَاءَة) ve uzun develer ise (الشَّجْب) olarak adlandırılmıştır.²⁴²

2.10. Binek Olarak Kullanılan Deve İsimleri

Develerde binек olarak kullanılanlar genel olarak (المَطِيَّة) olarak adlandırılır. Fiziksel özellikleri ve asaleti nedeniyle binек olarak seçilen deveye (رَاحِلَة) denir.²⁴³ Sahibine yardımcı olan eşyasını ve yemeğini taşıyan başka bir ifadeyle bir binekten ziyade aralarında bir duygu bağı oluşmuşsa (رَاحِلَة) şeklinde bilinir.²⁴⁴ Sultanların bineği olup bir nevi makam aracı gibi kullanılan süslenmiş develer ise (العَسَجِدِيَّة) olarak adlandırılır.²⁴⁵

Eski zamanlarda Araplar, gıda ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla gruplar halinde şehirlere giderlerdi. Yola çıkan bu gruba katılamayan bazıları, kendi ihtiyaçlarını görmek için bunlara ücret öderler ve gıdalarının taşınması için bir deve teslim ederlerdi. İşte bu deveye (عَلِيْقَة) derlerdi.²⁴⁶

239 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 1/352-2/722-2/529-1/238-1/108.

240 Rabaî, *Kitâb-u nizâmu'l-garîb*, 135.

241 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4560.

242 Şeybânî, *Kitâbu'l-cîm*, 1/111-1/121-2/155.

243 Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb*, 10/64.

244 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 4/1718; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb*, 10/64.

245 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/2938.

246 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 4/1531; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb*, 10/64.

Bu gruba katılmayıp sadece develerini gönderenler genel olarak develerinin yükü hafiflesin ve daha fazla eşya yüklenebilsin diye gitmezlerdi. Oysa günümüzde de olduğu gibi eski zamanlarda da insan hep aynı zalim insandır. Bu deve sahiplerinden fazlasıyla ücretlerini alan bu insanlardan kendince uyanık olanlar, yol boyunca bu develere binerlerdi.

Bu konuda söylenen ve kâili belli olmayan şu beyti zikretmekte fayda vardır.²⁴⁷

أَرْسَلَهَا عَلَيْهٗ وَقَدْ عَلِمَ   أَنَّ الْعَلِيقَاتِ يُلْقِينَ الرَّقِمَ

Alıkların uyanıkların bineği olacağını bilebile devesini alıka olarak gönderdi.

Aynı şekilde alıka konusunda söylenen ve kâili belli olmayan şu beyte de bakmak iyi olacaktır.²⁴⁸

وَقَائِلَةٌ لَا تَرْكَبَنَّ عَلَيْهٗ   وَمِنْ لَذَّةِ الدُّنْيَا رُكُوبَ الْعَلَائِقِ

Çoğu insan: “kesinlikle alikalara binmeyiniz!” diyor. Oysa dünyanın en keyifli şeylerinden biri de alikalara binmektir.

Derler ki buradaki alıkadan kasıt deve değil kadındır. Burada kadın alıkaya benzetilmiştir. Yani haram teşvik edilmiştir.²⁴⁹

247 İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu 'l-a'zam fi 'l-luga*, 1/215

248 Cevherî, *Tâcu 'l-luga ve sıhâhu 'l-Arabîyye*, 4/1531.

249 İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu 'l-a'zam fi 'l-luga*, 1/215

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVE HAKKINDA ÇEŞİTLİ BİLGİLER

Bu bölümde “*deve cinsleri*”, “*deve müştemilatı*”, “*devede çiftleşme ve gebelik*”, “*deve hastalıkları*”, “*devede uyku*”, “*deve hakkında inançlar*” ve “*darb-ı mesellerde deve*” gibi farklı başlıklar altında develer hakkında çeşitli bilgiler aktarılmaya çalışılacaktır.

3.1. Deve Cinsleri

Çalışmamızın asıl amacı devenin Arap dilindeki literatür incelemesi olması hasebiyle ve ihtisas alanımız kapsamına dâhil olmadığından devenin biyolojik ve fiziksel gibi yönlerine ayrıca değinilmemiştir. Bununla beraber konuyla ilgili olması hasebiyle ülkemizde Atasoy ve Özbaşer tarafından yapılan deve tanımını, burada sunuyor ve faydalı olacağı düşüncesiyle aynı şekilde aktarıyoruz:

“Deve, uzun süre açlık ve susuzluğa dayanabilmekte, gerektiğinde idrar yapımını azaltıp, böbrek tubuluslarından üreyi resorbe ederek protein sentezlemesi gerçekleştirebilmektedir. Vücut sıcaklığını gece ve gündüz sıcaklıklarına göre azaltıp arttırabilmekte, beslenme şartlarının kötü olduğu durumlarda hörgücünde depoladığı yağ dokusunu kullanarak vücudu için gerekli olan enerji ve suyu temin edebilmektedir. Kanında bulunan eritrositler yüksek ozmatik rezistansa sahip olup, uzun süren susuzluk sonucunda fazla su içilse bile zarar görmeden kalabilmektedir. Morfolojik olarak çift turnaklı olup, turnakları

arasında deri kıvrımı ve taban altında kalın nasır tabakası bulunmaktadır. Bu yapı devenin kumda ve karda batmadan hızlı bir şekilde yürümesine yardımcı olmaktadır. Derisi kalın olup, tüy yapısı dayanıklı, geçirgenliği düşüktür. Kalın sıkı bağ dokudan oluşmuş ağız yapısına bağlı olarak çölde bulunan dikenli gıdaları değerlendirebilme özelliğine sahiptir. Erkek develerde ağız içinde sinirlendiklerinde ya da kızgınlık esnasında şişen, yumruk büyüklüğünde içi hava dolu bir mukozal kese bulunmaktadır.”²⁵⁰

Câhiz, *Kitâbu 'l-hayevân* isimli eserinde (العَرَابِ), (البُخْتِ), (الفَوَالِجِ), (الْبُهُونِيَّاتِ), (الصَّرَصَرَانِيَّاتِ), (الحُوشِ) ve (التُّجَبِ) gibi devenin değişik türlerinin bulunduğuna dikkat çekmiştir. Aynı eserin dipnot kısmında ise (الحُوشِ) denilen türün vahşi develer olduğu, (الْبُهُونِيَّاتِ) türünün Arap ile Kirman (Asya) türlerinin çiftleşmesi sonucundan doğan develer olduğu, (الصَّرَصَرَانِيَّاتِ) türünün (العَرَابِ) ve (البُخْتِ) türlerini arasında doğanlar olduğunu belirtir.²⁵¹ (الفَوَالِجِ) denilen develer, (العَرَبِيَّي) ve (البُخْتِيَّي) cinsleri arasında doğan çift hörgüçlü bir türdür. İri ve güçlü olup Sind'ten²⁵² damızlık amacıyla getirilmektedir.²⁵³ (البُخْتِ), uzun boyunlu Horasan (Asya) menşeli bir deve türüdür. ²⁵⁴Eğer (الفَوَالِجِ) denilen develer, (البُخْتِ) türüyle çiftleştirilirse yavruları kısa boyunlu olurlar. Bu yavrular yardım almadan otlanamaz ve su içemezler. Aynı şekilde iş için de kullanılamazlar. Bu nedenle bu tür develer,

250 Fatih Atasoy-Fatma Tülin Özbaşer, “Anadolu’da deve yetiştiriciliği ve deve güreşleri”, *Lalahan Hay. Araşt. Ens. Dergisi* 54/2 (20114), 85.

251 Câhiz, *Kitâbu 'l-hayevân*, 3/145.

252 Hamevî, Sind'in Kirman-Sicistân ve Hindistan arasında yer alan bir ülke olduğunu belirtmiştir. Günümüzde ise Pakistan'da bir eyalettir. Bkz. Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemu 'l-Buldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), 3/267; Azmi Özcan, “Sind”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/242.

253 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 5/3456.

254 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 1/219.

üremesin diye erkenden kesime gönderilir. Eğer kesilmezler ve büyütülüp bunlar da çiftleşirlerse boyunları tıpkı fillerde olduğu gibi daha da kısa olur. Zaten Allah (cc) fil için hortum yaratmasaydı, boyunları kısa olduğundan açlıktan ölürlerd. Eğer (العُراب) türünden olan develer, (العُراب) türüyle çiftleşirse, (العُراب) ve (البُخْت) özelliklerini taşıyan güçlü ve değerli develer doğarlar. Erkeği (العُراب) ve dişiye (البُخْت) türünden seçilip çiftleştirilirlerse, aralarında (البَهُونِيَّات) ve (الصَّرَصَرَانِيَّات) diye adlandırılan bir tür doğar. Bu türden olan develer ebeveynlerinden daha çirkin ve daha da güçlü olurlar.²⁵⁵

Câhiz, (الإبل الوحشية) veya (الحوش) diye adlandırılan ıssız yerlerde yaşayan yabani bir tür olan develerin olduğunu belirtmiştir. O, bu yabani erkek develerinin, evcil dişi develerle çiftleşmeleri sonucunda (المُهْرِيَّةُ) türünün meydana geldiğini aktarmıştır. Câhiz'a göre Âd, Semûd, Cedîs, Amâlika, Tasm ve Câsim gibi halklar helak olduklarında develerinin başıboş bir şekilde ıssız topraklarında kalmıştır. Eğer birileri yolunu şaşar buralara düşerse, cinler onların yüzüne toprak atarlar. Kendini kaybederse bu yabani develer, (العُمَانِيَّة) türü dişi develerle çiftleşir ve neticede (المُهْرِيَّةُ), (العَسَجِدِيَّةُ) ve (الدَّهْيِيَّة) gibi türler meydana gelir.²⁵⁶ O, cinlere ait damızlık develerin, insanlara ait (العُمَانِيَّة), (المُهْرِيَّةُ), (العَسَجِدِيَّةُ) ve (العَيْدِيَّة) gibi dişi deve türleriyle çiftleşmesi sonucunda (الحَوْشِيَّة) türü ortaya çıkar. Böylece (الحَوْشِيَّة) develeri cinlere ait develerin soyundan gelir.²⁵⁷ İbnu'l-Manzûr ise (المُهْرِيَّة) denilen türün Mahra kabilesine mensup olduğunu belirtir.²⁵⁸

255 Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân*, 1/138.

256 Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân*, 1/154-155.

257 Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân*, 6/216.

258 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4287.

Câhiz, aynı eserde hem yabani hem de evcil olan hayvanları aktarırken, develerin bu kategoriye girmediğini söyler. Ona göre yabani deve meselesi bedevî Araplar arasında konuşulan bir efsaneden ibarettir.²⁵⁹

Cevherî, (أَرْحَب) adında Hemdân'dan gelen bir kabile olduğunu ve bu münasebetle kabileye mensup develere de (الأَرْحَبِيَّات) dendiğini belirtmiştir.²⁶⁰ Aynı şekilde İbnu'l-Ecdâbî de (الأَرْحَبِيَّة) türü develerin bu kabileye mensup olduğunu vurgulamıştır.²⁶¹ Ayrıca Muhammed b. Tayyib el-Fâsî de bu konuya değinmiş ve bu türün değerine de dikkat çekmiştir.²⁶² Cevherî, Yemen'de bulunan bir yerin ismi olması hasebiyle bu yere mensup dişi develere (الشَّدَنِيَّات) dendiğini açıklamıştır.²⁶³ İbnu'l-Ecdâbî ise (الشَّدَنِيَّة) olarak adlandırılan develerin, bir yere veya bilinen bir damızlık deveye mensubiyeti nedeniyle bu ismi aldıklarını belirtmiştir.²⁶⁴ Fâsî de Cevherî ile İbnu'l-Ecdâbî'nin sözlerine dikkat çekerek bu develere (شَدَن) dendiğini söylemiştir.²⁶⁵ Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla içinde (الشَّدَنِيَّة) sözcüğünün geçtiği Ebû Nuvâs'ın (öl. 198/813) şu beyitlerini şâhid olarak sunuyoruz.²⁶⁶

وَلَقَدْ نَجُولُ بِهِ الْفَلَاتِ إِذَا   صَامَ النَّهَارُ وَقَالَتْ الْعُفْرُ
شَدَنِيَّةٌ رَعَتْ الْجَمَى فَأَنْتُ   مِلءَ الْجِبَالِ كَأَنَّهَا الْقَصْرُ

Ceylanların uykuya daldığı gün ortasında (sıcaklığın en yüksek olduğu saatlerde bile), otlak meralarda halatlarına sığamaya-

259 Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân*, 1384/1965), 6/23.

260 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 1/135.

261 İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 92.

262 Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fî takrîr'l-kifâye*, 267.

263 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 5/2144.

264 İbnu'l-Ecdâbî, *Kifâyetu'l-mutehaffiz*, 92.

265 Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fî takrîr'l-kifâye*, 267.

266 Ebû Ali el-Hasen b. Hâni Ebû Nuvâs, *Dîvânü Ebî Nuvâs*, nşr. Behcet Abdulgafûr el-Hadîsî (Abu Dabi: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniye, 1431/2010), 283.

çak kadar iyi beslendiğinden adeta bir saray konforunda olan bu deveyle uçsuz bucaksız ovaları aşır geçer.

3.2. Deve Müştemilatı

İbn Manzûr (öl. 711/1311), develere ebelik yapan kişiye (النَّاتِج) dendiğini belirtmiştir.²⁶⁷ Cevherî (öl. 393/1003), develerin çöktükleri yere (مُباءة) dendiğini dile getirmiştir.²⁶⁸ İbnu'l-Manzûr, (العَطْن) maddesini tarif ederken, develer için (عَطْن) insanlar için (وَطْن) mesabesinde olduğuna dikkat çektikten sonra, genel olarak su havuzu etrafında çöktükleri yere dendiğini söylemiştir.²⁶⁹ Develerin ayaklarını bağlamak için kullanılan ipe (العِقَال), develerin barınağı (ثِيَابَةُ الْإِبِلِ) olarak adlandırılırken, develeri uyarmak ve yönlendirmek amacıyla verilen komut (جَاه) sesidir.²⁷⁰ Anne devenin yavrusuna duyduğu özlem (الهِدَجَة) ve kendisi ise (مُهْدَاج) olarak isimlendirilir.²⁷¹ Deve dizginine (الْجَدِيل) derler.²⁷² Bu çerçevede İmruülkays (öl. 540 [?] M) tarafından söylenen şu beyti vermekten fayda vardır.²⁷³

وَكَشْحٍ لَطِيفٍ كَالْجَدِيلِ مُخَصَّرٍ   وَسَاقٍ كَأَنْبُوبِ السَّقْيِ الْمُدَلَّلِ

(Sevgilimin) göbeği, zarafeti ve inceliği bakımından deriden yapılmış deve dizginine, bacakları ise beyazlığı ve yumuşaklığı açısından iyi sulanmış papirüs sapına benzer.

267 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4334.

268 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 1/37.

269 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/3000.

270 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 5/1771-6/2296; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/3046-1/525-1/734.

271 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 1/349.

272 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/569.

273 İmruülkays b. Hucr, *Dîvân-u İmrii'l-Kays*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (b.y: Dâru'l-Me'ârif, 1984), 17.

Her bir ucuyla devenin ayrı bir ayağı bağlanabilen çift yönlü ipe (النَّاء) denir.²⁷⁴ Deve yem kabı veya yem torbası ise (المِخْفَد), (المِخْفِد) ve (المِخْلَاة) olarak bilinmektedir.²⁷⁵

Konuyla ilgili A‘şâ’nın (öl. 7/629 [?]) Lahmîlerin son hükümdarı olan III. Nu‘mân b. Munzir’in (miladi 580-602) devesini övmek üzere söylemiş olduğu şu beytini şâhid olarak veriyoruz.²⁷⁶

بِنَاهَا الْعَوَادِي الرُّضِيخ مَعَ الْخَلَا وَسُقِّي وَإِطْعَامِي الشَّعِيرَ بِمَخْفِدٍ

(Onun dişi devesi), öğütülmüş hurma çekirdekleri ve taze yeşil otların karışımı ile temiz suyla beslendiği gibi ağızındaki torbada bulunan arpayla da beslenir.

Devenin boynuna takılan ipe (الرُّمَّة) denir. Adamın biri devesini boynunda bulunan ipeyle beraber birine verdiğiinden (دَفَعَ إِلَيْهِ بِرُمَّتِهِ) denmiştir. Bu nedenle (بِرُمَّتِهِ) “hepsi, eksiksiz” anlamında kullanılmaktadır.²⁷⁷

Hamutlar üzerine monte edilen, ahşap çubukların birbirine tutturulması ve üzerinin örtülmesiyle oluşturulmuş, özellikle kadınların rahat yolculuk yapmasını sağlayan küçük odaya “mahfe” adı verilmiştir. Hz. Âişe (ö. 58/678), Cemel Vak‘ası’nda ordusunu asker adlı devesinin sırtında böyle bir hevdec içinden idare etmiştir.²⁷⁸

274 İbnu’l-Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/515.

275 İbnu’l-Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 2/923-1258.

276 Meymûn b. Kays el- A‘şâ, *Dîvânu’l-A‘şâ’l-kebir*, nşr. Muhammed Hüseyin (Mısır: Mektebetu’l-Âdâb, ts), 189.

277 İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim, *Garibu’l-hâdis*, nşr. Abdullah el-Cebbûrî (Bağdâd: Matbaatu’l-Ânî, 1397/1977), 2/374.

278 Ahmet Önal-Nebi Bozkurt, “Deve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/226.

Devenin sırtına konulan ve kadınların bindiği mahfe, (الهَوْذَج) veya (الطَّعِينَةَ) olarak isimlendirilmiştir. Genel anlamda içinde kadın bulunan mahfeye (الطَّعِينَةَ) dendiği gibi bu kavram mahfe içinde yer alan kadın için de kullanılmıştır. Ama kadın, mahfeden çıktığı zaman (الطَّعِينَةَ) olarak adlandırılmaz. Başka bir ifadeyle mahfe içinde olduğu sürece içindeki kadına (الطَّعِينَةَ) denir.²⁷⁹ Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla Amr b. Kul-sûm'un (öl. Hicri 584 veya 600) şu beytini şâhid olmak üzere sunuyoruz.²⁸⁰

قَفِي قَبْلَ النَّفْرُقِ يَا طَّعِينًا   نُخَبِّرُكَ الْيَقِينِ وَتُخْبِرِينَا
قَفِي نَسْأَلُكَ هَلْ أَحَدْتِ صَرَمًا   لَوْ شِئْتَ الْبَيْنِ أَمْ خُنْتِ الْأَمِينَا

Ey mahfe içinde oturan Hanım! Ayrılıştan önce bir duruver ki birbirimize gereçleri söyleyelim. Duruver ki sana, "gözünü kırpmadan ayrılma kararı mı aldın veyahut sana güvenen ve sadık olana ihanet mi ettin?" sorusunu yöneltelim.

İbn Sîde (öl. 854/1066), at ve develerde kalça ya da her iki kalçanın birleştiği yere (غربان الإبل) dendiğini belirtmiştir.²⁸¹ İçinde (غربان) sözcüğü geçen ve kâili belli olmayan şu beyte bakmakta fayda vardır.²⁸²

سَأَرْفَعُ قَوْلًا لِلْحَصِينِ وَمَالِكِ   تَطِيرُ بِهِ الْغَرْبَانُ شَطْرَ الْمَوَاسِمِ

Hosayn ve Mâlik'e söyleyeceklerim, deve kalçalarıyla (deveye binenler aracılığıyla) panayırlara (her yere) ulaşacaktır.

279 Cevherî, *Tâcu 'l-luga ve sıhâhu 'l-Arabîyye*, 1/350-6/2159-6/2160.

280 Amr b. Kulsûm, *Dîvânu Amr b. Kulsûm*, nşr. Emîl Bedî Ya'kûb (Beyrut: Dâru 'l-Kitâbi'l-Arabî, 1411/1991), 66-67.

281 İbn Sîde, *el-Muhkem ve 'l-muhîtu 'l-a'zam fi 'l-luga*, 5/510-511.

282 Câhiz, *Kitâbu 'l-hayevân*, 3/418.

Asmaî (öl. 216/831), Ebû Mehdiyye'ye misk, amber, ban (sorkun ağacı) ve Yemâme bölgesinde bulunan kokuların en güzel kokular olduğunu dile getirmiştir. Ebû Mehdiyye, kendisine (فَارَةُ الْإِبِلِ) kokusunu nereye koymak gerektiğini belirtmiştir.²⁸³

Câhiz'in *Kitâbu'l-hayevân* isimli eserinde geçen Asmaî ile Ebû Mehdiyye arasında gerçekleşen söz konusu diyaloga bakılırsa, develerde bulunan ve (فَارَةُ الْإِبِلِ) olarak bilinen güzel bi koku vardır.

İbn Manzûr, devenin güzel otlar ve çiçeklerle beslenip su içtikten sonra cildinin ıslanarak güzel bir koku yaydığını söylemiş ve bu kokuya (فَارَةُ الْإِبِلِ) dendiğini ifade etmiştir.²⁸⁴ O, konuyla ilgili Râi en-Numeyrî'nin (öl. 97/716?) şu şiirini şâhid olmak üzere sunmuştur.²⁸⁵

لَهَا فَارَةٌ دَفْرَاءُ كُلِّ عَشِيَّةٍ   كَمَا فَتَقَ الْكَافُورَ بِالْمِسْكِ فَاتِقَهُ

Tıpkı kâfur bitkisinin miskle açıldığında yayılan koku gibi her akşam güzel koku yayan bir misk torbası vardır.

Hindistan ve Tibet bölgelerinde yaygın bir şekilde misk geyiği (misk keçisi, misk faresi, misk kedisi) bulunmaktadır. Erkek misk geyiğinin karnının alt kısmında taşıdığı misk torbasının testislere benzetilmesinden dolayı Sanskritçe testis manasına gelen “muşka” kelimesi ile ilişkilendirilmiş olan misk Arapça, Farsça, İbranice, Latince, Süryanice, Türkçe ve diğer batı dillerinde de benzer bir kullanıma sahiptir. Misk, Sanskritçe ve Hintçe'de kastûrî misk geyiği ise kastûrikâ olarak geçmektedir.²⁸⁶

283 Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân*, 5/309.

284 İbnü'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/3334.

285 Râi en-Numeyrî, *Dîvân-u er-Râi en-Numeyrî*, 190.

286 Mehmet Kavak, “Ortaçağda Misk”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3 / Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı (2018), 188.

Develeri göğüsleri üzeri çökerek oturmalarına (الْبَرْكُ) denir. Ayrıca deve sürüsüne de (الْبَرْكُ) denir. Tarafe b. el-Abd, (الْبَرْكُ) sözcüğünü şiirinde şöyle dile getirmiştir.

وَبَرْكٍ هُجُودٍ قَدْ أَتَارَتْ مَخَافَتِي   نَوَادِيهَا أَمْشِي بِعَضْبٍ مُجَرَّدٍ

*Kılıcımı kınından çıkartıp göğüsleri üzeri çöker pozisyonda uyuyan develere doğru yürüdüğümde korkum, ön tarafta olan nice-lerini harekete geçirir.*²⁸⁷

Develer genel olarak çöl sıcaklığına maruz kaldıklarında veya çok yediklerinde çökerler. Ayrıca su içmek için toplu olarak çökerler. İşte develerin bu oturuş biçimine (الْبَرْكُ) denir. Çöken tek erkek deveye (بارك), dişi olana (باركة) ve büyük deve sürülerine (الْبَرْكُ) derler. Çoğulu ise (الْبُرُوكُ) şeklindedir. Ayrıca devenin göğsüne de (الْبَرْكُ) denir. (بَرْكُ الْبَعِيرِ) deve yere çöktü. (بَرْكُ الْإِبِلِ) deve göğsü üzerine çöktü demektir.²⁸⁸

3.3. Devede Çiftleşme ve Gebelik

Araplar nezdinde develer için en verimli ve kaliteli çiftleşme zamanı, doğurduktan sonra en az bir yıl damızlığa verilmemesi ve bir yıl dolduktan sonra da dişi devenin isteği doğrultusunda çiftleşmenin sağlanmasıdır.²⁸⁹

Develer bir kere çiftleşirler. Bunu da gündüz boyunca defalarca yaparlar ve bu işlemler sonucunda tek yavru doğar. Çiftleşmeyi çayırlar gibi yerlerde gizlenerek gerçekleştirirler. Çiftleşme esnasında onlarla yakından ilgilenen bakıcıları hariç olmak üzere kimse yaklaşamaz. Dişileri bir yıl boyunca hamile kalır. Üç yıl geçtiğinde tekrar kızışma dönemine girerler. Aynı

²⁸⁷ Ferâhîdî, *Kitâbu 'l-'ayn*, 1/133.

²⁸⁸ İbnu'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 1/266.

²⁸⁹ İbn Kuteybe, *Kitâbu 'l-cerâsîm*, 2/271.

şekilde erkekler de bu süre içerisinde çiftleşir. Doğumları üzerinden bir yıl geçmeden erkek tekrar çiftleşmez. Değerli hayvanlarından biri de anne ve kardeşleriyle çiftleşmemeleridir. Buna zorlanırlarsa, zorlayan kişiye kin tutar ve hatta öldürebilirler. Deve kadar kindar olan başka bir hayvan yoktur. Arapların kindar olmaları deve etti yediklerindedir.²⁹⁰

Başkalarının müdahalesi olmaksızın damızlık devenin kendi isteğiyle dişi deveyle çiftleşmesine (العراض) ve (اليعارة) denir. Ayrıca gerçekleşen deve çiftleşmelerine (قباغ) da denir. Dişi devenin çiftleşmeye hazır ve istekli olmasına (الضئعة) denir. Eğer bu istek dişi devede aşırı dereceye varacak kadar yükselirse bu deveye (الميلم) denir. (قَطَمَ الْفَحْلُ) ve (هَاجَ الْفَحْلُ) ise damızlık devenin çiftleşme isteğinin zirve yaptığını ifade eder. Hızlı bir şekilde çiftleşen damızlığa (قَبِيسٌ) ve (قَبِيسٌ) denirken gevşek olarak çiftleşebilene ise (مَلِيحٌ) denir. Eğer damızlık deve deneyimli ise ve bu işi zevk alarak yapıyorsa (طَبَّهٌ) olarak isimlendirilir. Eğer deneyimsiz, isteksiz ve güçsüz ise (عِيَاءٌ) olarak adlandırılır. (جَفَرَ الْفَحْلُ) ve (فَدَرَ الْفَحْلُ) ise özellikle çok fazla çiftleştiğinden bu yeteneğini kaybeden damızlık develer için kullanılan ibarelerdir.²⁹¹

Seâlibî (öl. 429/1038), *Fikhu'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye* isimli eserinde, türlere göre çiftleşme arzusu ve şehveti anlatırken, insanoğlu için (اغْتَلَمَ الْإِنْسَانُ), atlar için (قَطِمَ الْفَرَسُ), develer için (هَاجَ الْجَمَلُ), tekeler için (هَبَّ النَّيْسُ), dişi köpek için (اسْتَجَعَلَتِ الْكَلْبَةُ), damızlık atlar için (اسْتَوَدَقَتِ الرَّمَكَةَ), dişi develer için (اسْتَضَيَعَتِ النَّاقَةَ), koyunlar için (اسْتَوْبَلَتِ النَّعْجَةَ), keçiler için (اسْتَدْرَتِ الْعِزَّةُ) ve inekler için ise (اسْتَفَرَّ عَثَ الْبَقْرَةُ) ibarelerinin kullanıldığını belirtmiştir.²⁹²

290 Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, 10/66.

291 Askerî, *Kitâbu'l-telhis fi ma'rifet-i esmâi'l-eşyâ*, 347-348.

292 Seâlibî, *Fikhu'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye*, 137.

Seâlibî'ye göre Arap dilinde çiftleşme ve şehvet arzusunun eyleme dönüştürmek, türlere göre değişik kelimelerle ifade edilir. Bu kapsamda o, insanoglu için (نَكَحَ الْإِنْسَانَ), atlar için (كَلَّمَ الْفَرَسَ), eşekler için (بَاكَ الْجِمَارَ), develer için (قَاعَ الْجَمَلِ), teke için (نَزَا النَّيْسَ), köpekler için (عَاظَلَ الْكَلْبَ), kuşlar için (سَفَدَ الطَّائِرَ) ve horozlar için ise (قَمَطَ الذَّيْبَ)²⁹³ ibarelerinin kullanıldığını dile getirmiştir.

Hayvan davranışları hakkında fikir beyan edenler, erkek develerin kızışma esnasında hiçbir hayvanın erkeğinde görünmeyen ve bulunmayan özellik ve davranışlara sahip olduklarını belirtmişlerdir. Onlar, erkek develerin kızışma adında huysuzlaşarak agresifleştiklerini, ağızlarından köpükler aktığını, bu köpükleri çıkarırken midelerinden getirdikleri kırmızı deriye benzeyen bir kesenin ağızlarında görüldüğünü ifade etmişlerdir.²⁹⁴

İki veya üç yaşını tamamlamasına rağmen çiftleşmemiş dişi deve (الشَّصُوصُ),²⁹⁵ çiftleşmek isteyen çift hörgüçlü erkek deve (الطَّيْبُزُ),²⁹⁶ çiftleşmeye hazır ve istekli olan erkek deve (الهَائِجُ),²⁹⁷ damızlığa verilmesine rağmen gebe kalamayan dişi deve (الْحِيَالُ),²⁹⁸ herhangi bir sorunu ve hastalığı olmamasına rağmen damızlığa verilen ve gebe kalamayan dişi develer (الْعَوْصَاءُ),²⁹⁹ ve gebeliği üzerinden on ay geçtikten sonra, doğurana kadar dişi deve (العِشَارُ),³⁰⁰ olarak adlandırılmıştır.

293 Seâlibî, *Fikhu'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye*, 138.

294 Demîrî, *Hayâtu'l-hayevân el-kubrâ*, 21.

295 Şeybânî, *Kitâbu'l-cîm*, 2/157.

296 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/2634.

297 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 1/352.

298 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 4/1679.

299 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 3/1046.

300 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 2/747.

Devenin ayrılmadığı yer (مَرَبُّ الإِبِلِ) olarak isimlendirilirken, (أَرَبَتِ الإِبِلُ بِمَكَانٍ) ise “*deve, yerine bağlı kalarak ayrılmaz hale geldi*” demektir. Bu bağlamda (أَرَبَتِ النَّاقَةُ), “*dişi deve damızlık deve yanından ayrılmaz oldu*” demektir.³⁰¹

3.4. Deve Hastalıkları

Bu başlık altında da deveyle ilgili bilinen ve klasik eserlerde geçen birkaç hastalık ismini vermekle yetineceğiz. Çünkü hepsini kapsamlı bir şekilde ele almamız mümkün değildir. Zira çok kapsamlı ve geniş bir konudur.

Develerin en büyük düşmanı kabul edilen mavi sineklerdir. Bu sinekler develeri helak eder.³⁰² Develerin boyun bölgesinde çıkan yaralar şeklinde uyuz hastalığı (العُرُّ) veya (العُرُّ) olarak adlandırılır. Bu hastalığa yakalanan deveye ise (عَارَةٌ) denir. Uyuz hastalığı deveye bulaşır bulaşmaz (لَوْفُسُ), az bir belirtisi görüldüğünde (دَرَسُ), hastalık nedeniyle kuyruk tarafından tüyleri döküldüğünde (نَاجِسُ), devenin koltuk altları gibi kir toplayan bölgelerinde yayıldığında (دَسُّ), derisinin değişik bölgelerinde dağınık halde bulunduğu zaman (صَنْبٌ) veya (نُقْبٌ) olarak isimlendirilir.³⁰³ Bulaşıcı olan ve (الجرب) olarak da bilinen deve uyuzu, ciddi bir cilt hastalığı olup daha fazla baş ve boyun bölgesinde yayılmaktadır.³⁰⁴

Yola çıkılmadan ve sırtına yük vurulmadan önce sineklerin rahatsız edip yükünü atmasına neden olmasın diye devenin arkasına ve yaralanmaması için ise kolanların geldiği yerlere “püse”-denilen katranla karıştırılmış yağ sürülürdü.³⁰⁵

301 Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 1/132.

302 Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân*, 3/390.

303 İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-cerâsîm*, 2/231; Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 2/685.

304 Ali Muhammed el-Habretî, *el-İbil* (Suudi Arabistan: Dâru'l-Habretî, ts.), 129.

305 Önal-Bozkurt, “Deve”, 9/226.

Araplar uyuz salgını durumunda hastalık kapmaması için sağlıklı develeri dağlardı. Bununla beraber hasta olanları iyi-leştirmek yerine sağlıklı olanlara hastalığı bulaştırırlardı.³⁰⁶

Bazen deveyi susuzluk tutar ne kadar su içerse de susamışlığı gitmez. Bu nedenle hastalanarak ölür. Bu hastalık (البَعْر) olarak isimlendirilir.³⁰⁷ Konunun iyi anlaşılması için Ferazdak'ın şu beytini şâhid olarak gösteriyoruz.³⁰⁸

فَقُلْتُ: مَا هُوَ إِلَّا الشَّأْمُ تَرَكَبُهُ   كَأَنَّمَا الْمَوْتُ فِي أَجْنَادِهِ الْبُعْرُ

Şâm bölgesinde yaşamak tıpkı uğursuzluğa binmek gibidir. Şehirleri adeta ölüme doyumsuzdur.

3.5. Devede Uyku

Devenin karnı tok olup kendini güvende hissettiğinde çökmek üzere oturur ve bir süreliğine geniş getirir. Uyumak istediğinde geniş getirmeyi bırakır ve boynunu yere uzatarak uyur. Bazı durumlarda ise boynunu yere uzatmadan oturarak uyur. Ayrıca deve oturduğunda (جَلَسَ) değil (بَرَكَ) ibaresi kullanılır. Tıpkı kalktığında da (قَامَ) değil (ثَارَ) kullanıldığı gibi.³⁰⁹

3.6. Deve Hakkında İnançlar

Câhiz, develerin cinlerin çiftleşmesinden meydana geldiğini ileri sürenlerin olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde o, deve ahırında namaz kılmanın kerahetini devenin şeytanın kaburgasından yaratıldığına bağlayanların da olduğunu dile getirmiştir.³¹⁰

306 Câhiz, *Kitâbu 'l-hayevân*, 1/17.

307 Herevî, *el-Garîbu 'l-musannef*, 3/875.

308 Ferazdak, *Divânu 'l-Ferazdak*, 165.

309 Habretî, *el-İbil*, 24.

310 Câhiz, *Kitâbu 'l-hayevân*, 1/152-1/297-6/223.

Bir kişinin deve sayısı yüz olduğunda her yıl bir deve kesip halka dağıtırdı ama kendisi bu etten yemezdi. İşte kesilen bu deveye (الفرغ) denirdi.³¹¹ Kurbanlık develere özellikle de Mekte’de kurban olarak kesilenlere (البدنة) denirdi.³¹²

Arap dilinde (البدنة) kilolu demektir. Araplar kurbanlık amacıyla tahsis ettikleri develeri iyi besler ve zorunlu haller dışında ona binmezlerdi. Böylece bu deve kilo alırdı. Bu nedenle besili ve kilolu olan bu develere (البدنة) demişlerdir. Irak halkı, cariyesini azat edip onunla evlenen erkekleri, (البدنة) olarak kurbanlık için tahsis edilen devesine binenlere benzetmişlerdir.³¹³

Her ne kadar çalışmanın konusuyla ilgisi olmasa da söz konusu Iraklıların benzetmesi, üzerinde durulması gereken ilginç ve o kadar da dikkat çeken bir detaydır. Demek insanlar, cariyeleriyle evlenmedikleri sürece kendilerinden daha fazla istifade ederlerdi. Evlendiklerinde ise tıpkı (البدنة) denilen kurbanlık develere zorunlu haller dışında binmezlerdi. Bu durum cariyeye müessesesi hakkında bize önemli bir ipucu sunduğu gibi dönemin toplumunda evli kadınların da sadece değerli bir hanım efendi olarak görüldüğünü göstermektedir. Kanaatimce bunun sebebi, onların zihniyetine göre cinsel ilişkiyi motive eden ana unsurun sevgiden ziyade nefret ve güç gösterisi olduğudur.

Devenin sahibi öldüğünde dişi devesi kabrinin başında bağlanarak hapsedilirdi. (البئنة) olarak adlandırılan bu deve, ölünceye kadar sahibinin kabri yanında bağlı kalırdı.³¹⁴

Birinin deve sayısı bine ulaştığında sürüdeki damızlık devenin bir gözü çıkartılırdı. Bu sayı bini aştığı zamanda diğer

311 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 5/3394.

312 Cevherî, *Tâcu 'l-luga ve sıhâhu 'l-Arabîyye*, 5/2077.

313 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 1/233.

314 İbn Kuteybe, *Kitâbu 'l-cerâsîm*, 2/231.

gözünü de çıkartılırdı. Bu deveye (المَفْقَأُ) ve (المَعْمَى) denirdi. Bu şekilde göz çıkartmanın develeri nazar, salgın ve talan gibi felaketlerden koruyacaklarına ve uğur getireceğine inanırlardı. Bu konu eski Arap şiirlerine şu şekilde yansımıştır:

فَقَأْتُ عَيْنَ الْفَجِيلِ عِيَاقَةً   وَفِيهِنَّ رَعْلَاءُ الْمَسَامِعِ وَالْحَامَى

*Develere uğur getirsin diye damızlığın gözünü çıkarttım. Çünkü sürü içinde önde gidecek, damızlık yapacak gibi güzel develer vardır.*³¹⁵

Birinin devesi, beş defa doğum yaptığında ve beşinci yavrusu erkek olduğunda, kulakları yarılr ve kesilmesine izin verilmezdi. Bu deveye binilmez, otlanmak ve su içmek üzere serbest bırakılırdı. Bu deveye (الْبَجِيرَةُ) denirdi. Diğer bir rivayete göre beşinci yavrusu erkek olduğunda kesip yerlerdi. Beşinci yavrusu dişi olması halinde kulakları yarılrp özgür bırakılır, sağılmaz, binilmez, su içme ve otlamadan alı konulamazdı. Diğer bir rivayete göre bahîre, beşinci olarak doğan dişi deve yavrusudur. Bu devenin sütü ve eti kadınlara haram sayılırdı. Bu deve öldüğünde kadın ve erkek etini yiyebilirlerdi. Muhammed b. İshâk (öl. 151/768) ve Mücâhid'e (öl. 103/721) göre bahîrenin sâibe olan devenin dişi yavrusudur. Diğer bazı rivayetlere göre ise beşinci, yedinci veya onuncu olarak doğan dişi devedir. Buna göre bu deve öldüğünde etini sadece erkekler yiyebilirlerdi. İbn Müseyyeb' göre (öl. 94/713) bunun sütü putlara adanır ve sağılmazdı. Diğer bir rivayete göre ise beş dişi yavru doğuran devenin bahîre olduğudur.³¹⁶

Sâibe (السَّائِبَةُ) konusunda da farklı rivayetler mevcuttur. Muhammed b. İshâk (öl. 151/768), on defa dişi yavru doğuran

315 Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân*, 1/17.

316 Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb fî marifet-i ahvâlil Arab*, nşr (y.y: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, ts.), 3/36-37.

deveye sâibe dendiğini belirtmiştir. Böylece bu deve özgür bırakılır, misafirler hariç sütü içmek ve yününden yararlanmak haramdır. İbn Abbas (öl. 68/687-8) ve İbn Mesûd'a (öl. 32/652-3) göre putlara adak olarak serbest bırakılan deveye sâibe denir. Misafirler ve yolda kalmış olanların dışındakiler sütünü içemezlerdi. Diğer bir rivayete göre ise sâibenin, yavrusuna ulaşan deve olduğudur. Bu deve binilmemek üzere özgür bırakılırdı. Ebû Ubeyde'den (öl. 208/823) rivayet edildiğine göre biri uzun bir seferden salimen döndüğünde, savaşta kurtulduğunda veya kendisi ile hayvanları bir zorluğu atlattığı zaman bir devesini sâibe diye özgürleştirirdi. Diğer bazı görüşlere göre onunla haccı gidilsin diye veya tanrılarını adamak amacıyla sâibe olarak başboş bırakırlardı. Eski Araplar, bazı durumlarda sütlerinden istifa edilmek üzere dişi develerini tanrılarını adarlardı. Diğer ilginç bir görüşe göre ise sâibenin, kayıtsız ve şartsız azat edilen köle olduğudur.³¹⁷

Diğer bir deve türü (الخَامِي) dir. Bu konuda da farklı rivayetler mevcuttur. Ferrâ'a (öl. 207/822) göre iki kuşağı dölleyen damızlık devedir. Bu deve su ve otlanmaktan alıkonulmamak üzere serbest bırakılır. İbn Abbas'a (öl. 68/687-8) ve İbn Mesut'a (öl. 32/652) göre (الخَامِي), sırtından on yavrunun doğduğu devedir. Bu nedenle sırtına binilmez, su ve otlanmaktan alı koyulmamak üzere özgürleştirilir. Ebu Ubeyde (öl. 208/823) ve Zeccâc'a (öl. 311/923) göre de (الخَامِي), sırtından on yavrunun doğduğu devedir. Şafii'ye (öl. 204/820) göre ise (الخَامِي), on yıl boyunca sahibi için develeri dölleyen damızlık devedir. Diğer bir görüşe göre ise peş peşe dölünden dişi yavruların doğduğu erkek devedir.³¹⁸

317 Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb fî marifet-i ahvâlil Arab*, 3/37.

318 Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb fî marifet-i ahvâlil Arab*, 3/38.

Kurâunneml (öl. 310/922), Arap kültüründe yemek türlerini anlatırken bu kapsamda develerin çoğalmasında durumunda yapılan yemek türüne de (الْفَرَع) dendiğini belirtmiştir.³¹⁹ İbn Manzûr ise bir kişinin deve sayısı yüz olduğunda her yıl bir deve kesip halka dağıtıldığını ama kendisi bu etten yemediğini belirtmiş ve bu minvalde kesilen deveye (الْفَرَع) dendiğini aktarmıştır.³²⁰

3.7. Darb-ı Mesellerde Deve

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, gece boyu durmaksızın yol alan kişi için (أَتَّخَذَ فُلَانٌ اللَّيْلَ جَمَلًا) ibaresinin kullanıldığını belirtmiştir.³²¹

Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 395/1005'ten sonra) ise geceleri uykuyu bırakmak pahasına amacı uğruna ciddi bir şekilde emek harcayanlar için kullanıldığını söylemiştir. Başka bir ifadeyle işini geceleri yapanlar için söylenen bir deyimdir. Burada gece, deveye benzetilmiştir. Nasıl ki deveye biniliyorsa, aynı şekilde geceleyn iş yapıp uyanık kalanların da sanki geceye bindikleri gibi değerlendirilip benzetme yapılmıştır. Yani gece de bir deve gibi binek olarak görülmüştür.³²²

Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla geceleyn çalışanların başarı elde ettiklerini belirten Ebû Temmâm'in (öl. 231/846) şu beytini şahid olarak veriyoruz.³²³

جَعَلَ الدُّجَى جَمَلًا وَوَدَّعَ رَاضِيًا
بِالْهَوْنِ يَتَّخِذُ الْفُعُودَ قَعُودًا

Ezikliği kabullenip oturmaya kendilerine binek seçenlerle veda-

319 Kurâunneml, *el-Muntehab*, 1/376.

320 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/3394.

321 Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, 1/260.

322 Ebû Hilâl el-Askerî Hasan b. Abdullah, *Kitâb-u cemhereti'l-emsâl*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim-Abdulmecîd Katâmîş (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1408/1988), 1/88.

323 Muhammed eş-Şeybânî el-Hatîp et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvân-ı Ebî Temmâm*, nşr. Râcî el-Esmer (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1414/1994), 1/220.

laşıp zifiri karanlığı kendine binek yaptı. (Geceleri rahat uyuyup ezik bir hayat tercih edenlere uymadı. Uyanık kalıp çalışarak başı dik yaşamayı tercih etti)

Cevherî, develerin boynunda bulunan nişanın (الصَّيْعَرِيَّةُ) olarak adlandırıldığını belirtirken,³²⁴ İbn Tabâtabâ el-Alevî (öl. 322/934), *‘ÿyâru’ş-şi’r* isimli eserinde (الصَّيْعَرِيَّةُ) kelimesinin dişi develere özgü bir nişan olduğunu söylemiştir.³²⁵ Museyyeb b. Ales (öl. 580’den sonra [milâdî]) ise (الصَّيْعَرِيَّةُ) kelimesini şu beytinde erkek deve için kullanmıştır:

وَقَدْ أَتَنَسَى الْهَمَّ عِنْدَ اخْتِضَارِهِ
بِنَاجٍ عَلَيْهِ الصَّيْعَرِيَّةُ مُكْنَمٌ

*Boynunda damgalı nişan bulunan hızlı bir erkek deveyle geldiği zaman üzüntülerimi unuturum.*³²⁶

Museyyeb’in bu beyti, Tarafe b. el-Abd (öl. 564? M) tarafından duyulunca, Arap literatürüne geçecek olan “*erkek deve dişi deve oldu*” anlamındaki (إِسْتَوْنَقَ الْجَمَلِ) ifadesini kullanmıştır.³²⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, Tarafe b. el-Abd’in bu sözlerinin, görüşlerinde zayıf olan ve konuşmasını karıştıran kişiler hakkında kullanıldığını belirtmiştir.³²⁸

Bu işle bir ilgim yoktur demek için (لَا نَاقَتِي فِيهَا وَلَا جَمَلِي) Arap deyimini kullanılır.³²⁹ Bu kapsamda Lâmiyyetu’l-Acem yazarı Ebû İsmail el-Hüseyyin b. Ali et-Tuğrâî (öl. 515/1121), Bağdat’ta bulunmaktan memnun olmadığını şu şekilde dile getirmiştir:

324 Cevherî, *Tâcu’l-luga ve sıhâhu’l-Arabîyye*, 2/713.

325 Muhammed Ahmed b. Tabâtabâ el-Alevî, *‘ÿyâru’ş-şi’r*; nşr. Abbâs Abdussettâr (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1426/2005), 99.

326 Museyyeb b. Ales, *Dîvânu el-Museyyeb b. Ales*, nşr. Abdurrahman Muhammed el-Vasîfî (Kahire: Mektebetu’l-Âdâb, 1423/2003), 127.

327 İbnu’l-Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 4/2448; Zebîdî, *Tâcu’l-‘ârûs*, 12/316.

328 Askerî *Cemhereti’l-emsâl*, 1/54-55.

329 Askerî *cemhereti’l-emsâl*, 2/391.

فِيمَ الْإِقَامَةِ بِالزُّورَاءِ لَا سَكْنِي   بِهَا وَلَا نَأَقْتِي فِيهَا وَلَا جَمَلِي³³⁰

*Neden Bağdat'a ikamet ediyorum ki? Oysa Bağdat'ta bir yurdum olmadığı gibi beni oraya bağlayan bir şey de yoktur.*³³¹

Aynı şekilde konuyla ilgili Râî en-Numeyrî'nin şu beytine de bakmaktan fayda vardır.³³²

وَمَا صَرَمْتُكَ حَتَّى قُلْتِ مُعَلَّنَةً   لَا نَأَقَّةٌ لِي فِي هَذَا وَلَا جَمَلُ

Seni bırakıp gitmedim ki açık bir şekilde bana diyessin ki: "benim bu işle yakından uzaktan bir ilgim yoktur"

Erkek deveye yanaşmayan ve yavrusunu sevmeyen dişi deveye (العَلُوق) denir. Bu tür dişi develer hakkında Araplar şöyle derler: (تَرَأْمُ بِأَنْفِهَا وَلَا تَدِرُّ) yani burnuyla sever, ama süt vermez.³³³ Böylece bu kalıp Araplar arasında atasözü haline de gelmiştir. Genel olarak güzel konuşup herhangi bir icraatta bulunmayanlar hakkında kullanılır.

330 Muhammed el-Mekkî el- Betâvrî, *Şâfiyetu 'd-decem 'alâ Lâmiyyeti 'l-A-cem* (Rabat: Matba'atu'l-Emniyye, 1370/1951), 7.

331 (زُورَاء) Bağdat'ın adıdır Bkz. Betâvrî, *Şâfiyetu 'd-decem*, 7.

332 Râî en-Numeyrî, *Dîvân-u er-Râî en-Numeyrî*, 198.

333 İbnu'l-Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 4/3075.

SONUÇ

Çölde yaşayabilen önemli hayvanlardan biri de deve olduğu bilinmektedir. Bunun sebebi ise Allah (cc.) tarafından kendisine bahşedilen bazı önemli özel fiziksel tasarımlardır. Bunlardan bazıları ise yüksek sıcaklıklara dayanabilme gücü ve uçsuz bucaksız çöllerde uzun mesafeleri katedebilme yeteneğine sahip olmalarıdır. Bunun yanında sert ve dikenli bitkileri yiyebilen dayanıklı dişleri olduğu gibi gözlerini toz ve topraktan koruyabilen uzun kirpikleri de mevcuttur. Bedeninde büyük ölçüde su depolayabildiklerinden çöl gemisi anlamında “Sefinetu’s-sahrâ” olarak da adlandırılmıştır. Eski zamanlardan beri Araplar develeri uzun mesafelerde yolculuk ve yük taşımacılığı gibi çeşitli amaçlar için kullanagelmışlerdir. Hayatlarının her alanında olduğu gibi savaşlarda da deveden önemli ölçüde istifade etmişlerdir.

Görüldüğü üzere çöl hayatı yaşayan Araplar için başta ekonomi olmak üzere deve, tüm alanlarda önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Böylece Araplar için yaşam kaynağı mesabesine olan deve, Arap dili ve edebiyatı alanında da adeta her taşın altında kendini göstermektedir. Bu kapsamda deve sütü, deve oturuşu hatta deve göğsünün bereket kökünü teşkil eden sözcüklerden meydana gelmesi gösterilebilir. Yani Araplar için önem arz eden güzel, iyi ve bol olan şeyler, deve endeksli bereket gibi sözcüklerle dile getirilmiştir. Böylece tüm türevleriyle Arap ekonomisinin merkezinde yer alan devenin, Arap edebiyatının temelinde de inkâr edilemez bir yeri vardır. (بَارَكْ), (لِلَّهِ دَرَهُ), (الله), (عَقْل) ve (بِرَكَّةً) gibi önemli sözcük ve kavramların deve en-

deksli türetilip özelde Arap dil literatürü, genelde ise Arap olmayan diğer Müslümanların dil ve edebiyatlarına sirayet etmesi, devenin Arap hayatının merkezinde hatta temelinde yer aldığı gösteren parametrelerdendir.

İlk dönem Arap şairlerinden Munahhal el-Yeşkûrî'nin (öl. 607 [milâdî]) ölümüne neden olacak Lahmîler krallarından Nu'mân b. el-Munzir'in (öl. 602'den sonra [milâdî]) Mutecerida (öl.?) isimli eşiyle yaşadığı gizli aşk kapsamında söylemiş olduğu,

أَجْبُهَا وَتُجِبُّنِي   وَيُجِبُّ نَاقَتَهَا بَعِيرِي

*Ben onu o da beni, erkek devem de onunun dişi devesini sever.*³³⁴

bu beyit bile Arapların dil, kültür ve edebiyatında devenin ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

İslamiyet'ten önce başlayıp Abbasi döneminin son dönemlerine kadar söylenen Arap klasik şiirinde ana tema olmasa bile herhangi bir şekilde deve veya deveyle ilgili bir kavramın, doğrudan, benzetme yoluyla veya başka bir şekilde yer almasına bakılırsa, devenin Arap edebiyatının özünü teşkil eden önemli unsurlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca ilk dönem Arap sözlük çalışmalarının da deve orjinli yapılması, konuyla ilgili deve adıyla müstakil eserlerin dönemin en yetkin âlimleri tarafından kaleme alınması ve daha sonra Arap dilinde kaleme alınan ansiklopedik düzeyde önemli sözlük kaynaklarında da geçen Arapça sözcükler arasında neredeyse her sayfalarında deveyle ilgili bir kavram, isim, sıfat veya bir özelliğin yer aldığına bakılırsa, deve hakkında kaleme alınan

334 İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve 'ş-şu'arâ'*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1386/1967), 1/405.

bu çalışmayı iyi okuyup kavrayanların, genelde Arapça özelde ise klasik Arap şiiri ve edebiyatı konusundaki mecalinin daha da genişleyeceğine inanıyoruz.

Arap dilinde deve literatürü incelendiğinde devenin, Arap dilinin temelini teşkil eden önemli unsurlarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Arap dilinde kaleme alınan ilk dönem sözlük çalışmalarının, deve isimleri başta olmak üzere deve hakkında olduğu görülmüştür. Bununla beraber doğrudan deveyle ilgili olmasa da Arap dilinde yer alan sözcüklerin önemli bir kısmının deve endekli olduğunu ve bir şekilde deve veya türevlerinden evrildiğini söyleyebiliriz. Bu konunun sadece Arap diliyle sınırlı kalmadığını sosyal, siyasal ve ekonomik olmak üzere hemen hemen tüm alanlarında rol aldığını ifade edebiliriz. Dikkat çektiğimiz bu bilgiler ışığında Arap dilinde deve literatürü bir kişinin tek başına yapabileceği bir konu olmadığını özellikle Arap olmayan ve Arap dil ve kültürüne göre yetişmeyen benim gibi biri için daha da zor olduğunu söyleyebiliriz. Konunun genişliği ve önemi göz önünde bulundurulduğunda tüm detaylarıyla ancak bir ekip hatta özgün bir enstitü tarafından araştırılabileceğini vurgulamak isteriz. Bunlara rağmen devede kulak kalsa da konuyu, günümüz okurlarının anlayabileceği bir şekilde aktarmak, Arap dili ve edebiyatı alanında yetkinliklerine katkı bakımından oldukça önem arz ettiğine de dikkat çekmek isteriz.

DEVE LİTERATÜRÜ SÖZLÜĞÜ

أ

- أَبِلٌ : Deve sahiplerine denir.
- الْأَدَمُ : Beyaz erkek deve.
- أَبَائِيلُ : “Sürüler şeklinde” demektir.
- الإِبَالَةُ : Parayı iyi yönetmek ve değerlendirmektir.
- أَبِيلٌ : Deve konusunda uzman kişidir.
- الإِئِيلُ : Genel anlamda deve.
- الإِئِيلُ الْوَحْشِيَّةُ : Yabani deve.
- إِبْلِيٌّ : Deveye ait olan.
- إِبْلِيٌّ : Deve sahibi.
- ابن لَبُونٍ : Yeni bir yavru doğurup süt sahibi olan devenin üç yaşında erkek yavrusudur.
- ابن مَخَاضٍ : Anneleri gebe kalan iki yaşındaki erkek deve yavrusudur.
- أَبُو أُيُوبٍ : Devenin künyesidir.
- أَبُو مَرْأَجٍ : Öküzün künyesidir.
- أَبُو الْمَضَاءِ : Atın künyesidir.
- الإِئِيلُ : Otlakta veya bir yerde uzun süre ikamet etmektir.
- الأُجْدُ : Güçlü ve fiziksel bakımında düzgün olan deve.
- أَحْمَرٌ : Kıpkırmızı deve.
- أَخْوَى : Yeşil olup içinde sarı ile siyahın bulunduğu deve.
- أَرْبَتِ النَّاقَةِ : Dişi deve, damızlık deve yanından ayırlamaz oldu.

- الأَرْحَبِيَّاتِ : (أَرْحَب) adını taşıyan Hemdân kökenli kabileye mensup develer.
- أَرْمَك : Kırmızı olup içine siyahlık da karışan deve.
- اسْتَضْبَعَتِ النَّاقَةَ : Çiftleşmeye hazır ve istekli dişi deve.
- أَصْهَب : Beyaz olup içinde kırmızı bulunan deve.
- أَعْيَس : Beyaz olup içinde sarı bulunan deve.
- أَكْلَف : Kırmızı olup içinde siyah renginin de yer aldığı deve.
- الْأَنْثَام : Yeryüzünde yaşayan bütün canlılar.
- أَوْرَق : Siyah olup içine beyazlığın da bulunduğu deve.

ب

- بارك : Çöken erkek deve.
- باركة : Çöken dişi deve.
- بازل : Dokuz yaş dişleri çıkan deve.
- بازل عام : On yaşında olan deve.
- بازل عامين : On bir yaşında olan deve.
- الْبَجِيرَةَ : Beş defa doğum yapan ve beşinci yavrusu erkek olan deve.
- البُخْت : Uzun boyunlu Horasan menşeli deve.
- الْبَدَنَةَ : Mekke'de kurban olarak kesilen deve.
- الْبِرْك : Develerin göğüsleri üzerine çökerek oturmalarına, büyük deve sürülerine ve devenin göğsüne derler.
- الْبِرْك : Sayıları binlerle ifade edilen bir yerleşim alanı halkına ait olan bütün develer.
- الْبِرْكَةَ : Deve sütü.

- البَشَر : İnsanoglu.
- البَصْبَصَة : Sürüldüğü esnada devenin kuyruk sallayışıdır.
- البعير : Genel anlamda erkek develer için kullanılırsa da bazı durumlarda dişi deve için de kullanılabilir.
- البَعْر : Susuzluk hastalığıdır. Deve istediği kadar su içsin susuzluğu giderilmez ve bu nedenle deve ölür.
- بَكَر : Genç erkek deve.
- بَكَرَة : Genç dişi deve.
- البَيْلِيَّة : Ölen sahibinin kabri başına bağlanan ve ölene kadar burada bağlı kalan dişi deve.
- بِنَاتُ اللَّيْلِ : Genel anlamda develer için kullanılan bir tanımdır.
- بِنْتُ لَبُونٍ : Yeni bir yavru doğurup süt sahibi olan devenin üç yaşındaki dişi yavrusudur.
- بِنْتُ مَخَاضٍ : Anneleri gebe kalan iki yaşındaki dişi deve yavrusudur.
- البَهْوَنِيَّات : Arap ile Asya türlerinin çiftleşmesi sonucundan doğan deve.
- الْبَوَّ : İçi samanla doldurulan ölü deve yavrusu.

ت

- التَّرِيدُ : Devenin (العَنَقُ) denilen yürüyüş türünden biraz daha hızlı yürüme şeklidir.
- التَّسْعُ : Yedi gün otlanıp dokuzuncu gün su içen deve.
- تَسْعُرُ : Devenin tüm gücünü harcayarak koşmasıdır.
- التَّنْدِيَّةُ : Su içirip meraya salındıktan sonra tekrar su içirilen deve.

ث

- ثَار : Deve ayağa kalktı.
 ثَائِيَةُ الْإِبِلِ : Deve barınağı.
 الثَّمَنُ : Altı gün otlanıp sekizinci gün su içen deve.
 الثَّنَاءُ : Her bir ucuyla devenin ayrı bir ayağı bağlanabilen çift yönlü iptir.
 ثَنِيٌّ : Altı yaşındaki deve.

ج

- الْجَامِلُ : Çobanı dahil olmak üzere tüm tayfa ve ekipmanıyla deve sürüsü.
 جَاهُ : Develeri yönlendirmek amacıyla verilen komut sesi.
 الْجَدَاءُ : Kulağı kesik veya süttten kesilmiş deve.
 الْجَدِيلُ : Deve dizgini.
 الْجَدِيلِيَّةُ : Nu‘mân b. el-Munzir’in (جديل) isimli damızlık devesinin soyundan gelen develerdir.
 جَدْعٌ : Beş yaşındaki deve.
 الجرب : Bulaşıcı deve uyuzu.
 الْجَسْرَةُ : Fiziksel bakımından güzel ve uzun deve.
 الْجَسْرَةُ : İri deve.
 جَفَرَ الْفَحْلُ : Çok fazla çiftleştiğinden bu yeteneğini kaybeden damızlık deve.
 الْجَسُّسُ : Yüksek ve iri deve.
 الْجَلْعَبَاءُ : Geniş gövdeli deve.
 الْجَلْبَانَاءُ : Yolculukta güçlü ve dayanıklı deve.
 الْجَمَادُ : Sütü olmayan deve.

- جَمَالَةٌ : Sadece erkeklerden oluşan deve sürüleri.
 الْجَمَالِيَّةُ : Şekil açısından erkek deveye benzeyen dişi deve.
 الْجَمَلُ : Erkek deve.
 جَمَلٌ رَاشٍ : Kulaklarında çok tüy bulunan erkek deve.
 الْجَوَارِحُ : Yırtıcı hayvanlar.
 الْجَوْلُ : Otuz veya kırk arası deve sürüsü.
 جَوْنٌ : Simsiyah deve.

ح

- حَائِلٌ : Cinsiyeti belli olup ve dişi olan deve yavrusu.
 الْحَادِي : Develer için nağme söyleyen kişi.
 الْحَامِي : On yıl boyunca sahibi için dölleyen damızlık deve.
 الْحُدَاءُ : Deve gütmektir.
 الْحُدَاءُ : Yürüyüş esnada develere söylenen şarkılar.
 الْحُدْبَاءُ : Kalça kemiklerinin görünür halde olan dişi deve.
 الْحَدْوُ : Şarkı eşliğinde deve gütmek.
 الْحُرْجُوجُ : Semiz ve uzun deve.
 الْحَرْفُ : Sıksa ve atrofik deve.
 الْحَفْدُ : Adımlarını birbirlerine yakın tutmak üzere hızlandırılan deve yürüyüş stili.
 الْحَفْصُ : Yük taşımaya ve iş gücü için kullanılmaya uygun deve.
 حَقٌّ : Dört yaşındaki erkek deve yavrusu.
 حِقَّةٌ : Dört yaşındaki dişi deve yavrusu.
 الْكُلُّ : Pek bilinmeyen yırtıcı hayvanlar.

- أَلْحَوَارِ : Sütten kesilene kadarki deve yavrusu.
 حُوَارٍ : Biraz daha kendine gelip güçlenerek annesine yürüyüşte eşlik eden deve yavrusu.
 حُوَارٍ : Bir yaşını doldurmamış deve yavrusu.
 الحَوْشِ : Vahşi deve.
 الحَوْمِ : Bin civarı büyük deve sürüsü.
 الحَوْمِ : Çok susamış su etrafında dönen deve.
 الحِيَالِ : Damızlığa verilmesine rağmen gebe kalamayan deve.

خ

- الْخَبَبِ : Devenin (المرفوع) yürüyüş tarzından daha hızlı koşması.
 الخِدْبِ : Dev ve iri deve.
 الخَرْقَاءِ : Düz yürüyemeyen sersem ve sakar dişi deve.
 الخَمْسِ : Bir gün su içip üç gün otlandıktan sonra beşinci gün su içen deve.
 الخُلُوجِ : Yavrusu kesildiği veya öldüğünden üzüntüden sütü azalan deve.
 الخَلِيَّةِ : Yavrusundan ayrılan, sadece süt sağılmaya tahsis edilen veya yuları çözümlüp serbest bırakılan deve.

د

- الدَّادَاءِ : Devenin (الْخَبَبِ) yürüyüş tarzından daha hızlı koşma türü.
 الدِّبْدَاءِ : En hızlı deve yürüyüşü.
 الدَّاعِرِيَّةِ : Çiftleştiği dişi develeri gebe bırakan (دَاعِرٍ) isimli damızlık devesinin soyundan gelen develer.

- الدَّرَجَةُ : Bez vb. şeylerle oluşturulup devenin rahmine tıklılan nesne.
- الدَّرَ : Süt ve gözyaşı.
- دَرَسَ : Uyuz hastalığının deve üzerinde az bir belirtisi görüldüğünde.
- الدَّرَفَسَ : İri ve güçlü erkek deve.
- الدَّرَفَسَةَ : İri ve güçlü dişi deve.
- دُسَّ : Devenin koltuk altları gibi kir toplayan riskli bölgelerinde yayılan uyuz.
- الدَّفُونُ : Sürekli sürünün ortasında yürüyen dişi deve.
- الدَّوَابَّ : Genel olarak memeliler özel de ise eşek, katır ve atlar.

ذ

- الدَّعْبَةَ : Güçlü ve hızlı deve.
- الدَّعْبَةَ : Güçlü dişi deve.
- الدَّمِيلُ : Devenin (النَّزِيدُ) denilen yürüyüş stilinden biraz daha hızlı olan deve yürüyüşü.
- الدَّوُدُ : Üç ile on arası deve sürüsü.

ر

- رَاجِلَةٌ : Fiziksel özellikleri ve asaleti nedeniyle binek olarak seçilen deve.
- رَاشِحٌ : Ayağa kalkıp yürüeyebilen deve yavrusu.
- الرَّافِيَةَ : Günlük su içen deve.
- رَبَاعٌ : Yedi yaşındaki deve.
- الرَّبْعُ : Üç günde bir su içen deve.
- الرُّبْعُ : Genel anlamda deve yavrusu.

- الرَّيْبَةَ : Devenin (الدَّادَاءُ) yürüyüş tarzından daha hızlı koşması.
- الرَّتْكَ : Devenin (الْحَطْو) stiline yaklaşp ve (النَّقَال) denilen şeklin takip edildiği deve yürüyüşü.
- الرَّسْف : Devenin arka ayakları bağlıymış gibi yürüyüş stili.
- الرَّسْلُ : Deve sürüsü.
- الرَّعِيل : Sürünün önünde giden develer.
- الرَّعْرَعَةُ : İki içiş arasına geçen en kısa süreye verilen isimdir.
- الرَّقَاق : Devenin ince ve rahat yürüme stili.
- الرَّقوب : Sürü su içerken havuza yaklaşmayıp kendi sırasını bekleyen deve.
- الرُّمَّة : Devenin boynuna takılan ip.

ز

- زَامِلَةٌ : Sahibine yardımcı olan eşyasını ve yemeğini taşıyan deve.
- الرَّيْمَةُ : Sayısı iki ile on beş arasında olan deve sürüsü.

س

- السَّائِبَةُ : Putlara adanarak serbest bırakılan deve.
- السَّبْعُ : Beş gün otlanıp yedinci gün su içen deve.
- السَّبْعُ : Dört gün otlanıp altıncı günde su içen deve.
- سَبْعِيْس : Sekiz yaşıdaki deve.
- سَقْبُ : Cinsiyeti belli olup ve erkek olan deve yavrusu.
- السَّلُوف : Su içmeye gidilirken öncülük yapmak üzere sürünün önünde yürüyen dişi deve.

- سَلِيل : Yeni doğmuş ve cinsiyeti belli olmayan deve yavrusu.
 السَيِّئَاد : Yüksek ve iri deve.

ش

- الشَّارِف : Yaşlı deve.
 الشَّجَب : Uzun deve.
 الشَّدَقِمِيَّة : Nu'mân b. el-Munzir'in (الشَّدَقَم) isimli devesinin soyundan gelen develer.
 الشَّدَنِيَّات : Yemen'in Şeden bölgesine mensup dişi develer.
 الشَّرُود : Kontrol edilmesi zor olan deve.
 الشَّصُوص : İki veya üç yaşını tamamlamasına rağmen çiftleşmemiş dişi deve.
 شُعْمُوم : Güzel ve uzun develer.
 الشَّمْرَدَلَّة : Uzun dişi deve.
 الشِّمْلَال : Hafif ve hızlı deve.
 الشُّوْل : Sütü iyice azalan yedi veya sekiz aylık hamile deve.
 الشِّمَاء : Üstünde siyah bir ben bulunan deve.

ص

- الصُّبَّة : Yirmi ile kırk arası deve sürüsü.
 الصِّدْعَة : Altmıştan oluşan deve sürüsü.
 الصَّرَصْرَانِيَّات : (الصَّرَاب) ile (الصُّبَّة) türleri arasında doğan develer.
 الصِّرْمَة : On ve biraz üstü olan küçük deve sürüsü.
 الصِّقَاع : Devenin burnunu kapatan bez vb.
 الصِّلْخُدَاة : Güçlü ve sert dişi deve.
 الصِّلْخُدَى : Güçlü ve sert erkek deve.
 الصِّعْرِيَّة : Dişi develerin boynundan bulunan nişan.

ض

- الضامِرَة : İnce ve narin dişi deve.
 ضَبَبٌ : Deve derisinin değişik bölgelerinde dağınık halde bulunan uyuz.
 الضَّبَّعَة : Dişi devenin çiftleşmeye hazır ve istekli olması.
 الضَّوَّارِي : Bilinen yırtıcılar.

ط

- طَبَّةٌ : Zevk alarak çiftleşen deneyimli damızlık deve.
 الطَّبْنُ : Çiftleşmek isteyen çift hörgüçlü erkek deve.

ظ

- الظَّاهِرَة : Gün ortasında su içen deve.
 الظَّعِينَة : Kadınların binmesi için devenin sırtına konulan mahfedir. Genel anlamda içinde kadın bulunan mahfeye denir.
 الظَّمءٌ : Develerin iki su içişi arasındaki geçen süre.

ع

- عَاَرَة : Uyuz deve.
 العَبْنَة : İri ve güçlü dişi deve.
 العَبْنَى : İri ve güçlü erkek deve.
 العَجِي : Annesi ölen ve sahibi tarafından emzirilen deve yavrusu.
 العِرَاض : Damızlık devenin kendi isteğiyle dişi deveye yönelerek çiftleşmesi.
 العَرُجُ : Beş yüz ile bin arası deve sürüsü.
 العُرُجَاء : Bir gün sabah bir gün akşam su içen deve.

- العَرّ : Develerin boyun bölgesinde çıkan yara şeklindeki uyuz hastalığı.
- العَرْمَس : Sert ve sağlam deve.
- العُدَافِرَة : Sert ve sağlam deve.
- العُسْجِدِيَّةُ : Sultanların bineği olup bir nevi makam aracı gibi kullanılan süslenmiş deve.
- العِشَار : Gebeliğinin onuncu ayından itibaren doğum safhasına kadar olan dişi deve.
- العِشْرُ : Sekiz gün otlanıp onuncu gün su içen deve.
- عَطْن : Deve vatani.
- العِقَال : Deve ayaklarını bağlamak için kullanılan ip.
- العِكَرَةُ : Elli ile yetmiş arasında olan deve sürüsü.
- العِلَاة : Güçlü, iri ve uzun dişi deve.
- العَلَل : Develerin (النَّهْل) denilen kaynaktan ilk su içişlelerinden sonra kaynak çevresindeki çökme yerlerinde dinlenip ikinci su içişleridir.
- العَلْدَاة : İri ve kalın deve.
- العَلُوق : Erkek deveye yanaşmayan ve yavrusunu sevmeyen dişi deve.
- عَلِيْقَة : Sahibi tarafından ihtiyacı olan eşyaları getirmek amacıyla kervana teslim edilen deve.
- العَنْتَرِيْس : Güçlü dişi deve.
- العَنْتَرِيْس : Güçlü ve dayanıklı deve.
- العَنْس : Güçlü ve çevik dişi deve.
- العَنْق : Devenin uzun adımlarla başını sallayarak hafif yürüyüşü.
- العَوْجَاء : Sıska ve zayıf deve.

- عَوْد : On iki yaş veya üstü olan yaşlı deve.
- العَوْصَاء : Herhangi bir sorunu ve hastalığı olmamasına rağmen damızlığa verilen ve gebe kalamayan dişi deve.
- عَبَاء : Çiftleşmede deneyimsiz, isteksiz ve güçsüz olan erkek deve.
- العَبِيدِيَّة : Mehre kabilesinin Benu'l-‘îd koluna mensup develer.
- العير : Kervan ya da kervan içinde yük taşıyan develer.
- العَيْرَانَة : Sert ve sağlam deve.
- أَلْعَيْس : Kısmen sarı olmakla beraber beyaz deve.
- العَيْسَجُور : Güçlü dişi deve.
- العَيْهَل : Güçlü ve hızlı deve.
- العَيْوْف : Susuz olmasına rağmen suyu koklayıp ama içemeyen deve.

غ

- الغَبِّب : Gün aşırı su içen deve.
- الغَدِيرَة : Çobanı tarafından terk edilen dişi deve.
- غربان الإبل : Develerde kalça ya da her iki kalçanın birleştiği yere denir.
- الغُرَيْرِيَّة : (غُرَيْر) isimli iyi bir damızlık devesinin soyundan gelen develer.
- الغَمَامَة : Devenin gözlerine bağlanan bez vb.

ف

- فَأْرَة الإبل : Devenin taze ve güzel otlar ve çiçeklerle beslenip su içtikten sonra ıslanan cildinin yaydığı güzel koku.

- الفَديد : İki yüz ve bin arası büyük deve topluluğu.
 الفؤور : Çiftleşme özelliğini kaybeden erkek deve.
 فذَرُ الفحل : Çok fazla çiftleştiğinden bu yeteneğini kaybeden damızlık deve.
 الفراع : Deve sayısı yüz olduğundan sahibi tarafından kesilip eti halka dağıtılan deve.
 الفصیل : Sütten kesilen deve yavrusu.
 الفنیق : Damızlık deve.
 الفوالج : (العربی) ile (البُختی) cinsleri arasında doğan çift hörgüçlü develer.

ق

- قَاعُ الجمل : İstek ve şehvetle çiftleşen erkek deve.
 قَبیس : Seri bir şekilde çiftleşen damızlık deve.
 القُرَاسیة : Yaşlı ve iri damızlık deve.
 القریع : Damızlık deve.
 القرم : Sadece damızlık amacıyla kullanılan erkek deve.
 القرم : Damızlık deve.
 المقرم : Damızlık deve.
 قَطِمُ الفحل : Damızlık devenin çiftleşme isteğinin zirve yaptığını ifade eder.
 القعود : Genç erkek deve.
 القلوص : Genç dişi deve.
 القنداوة : Cesur ve hızlı dişi deve.
 القوداء : Boynu ve sırtı uzun dişi deve.
 قبیاع : Deve çiftleşmesi.
 القیسری : Büyük ve güçlü deve.

ك

الكُوم : Büyük hörgüçlü deve.

ل

اللَّبْطَة : Devenin (الرَّبْعَة) denilen yürüyüş stilinden daha hızlı olmak üzere dörtnala koşması.

لَوْس : Uyuz hastalığının deveye bulaştığı ilk an.

م

مَأْبَلَة : Develerin yaşadığı yer.

مَاج : On iki yaş veya üstü olan yaşlı deve.

مُباة : Develerin çöktükleri yer.

المبلم : Aşırı derece yükselen çiftleşme arzusuna sahip ve hazır dişi deve.

المخنيق : Damızlık deve.

مَخَاض : Yavrusu iki yaşında olup gebe kalan deve.

مخلف عام : On yaşında olan deve.

مخلف عامين : On bir yaşında olan deve.

مَرَبُّ الإبل : Devenin ayrılmak istemediği yer.

مُرْشِيح : Yavrusu ayağa kalkıp yürüeyebilen anne deve.

المرفوع : Devenin (الهَمْلَجَة) denilen yürüyüş stilinden biraz daha hızını artırarak gitme şekli.

المُسْنِياغ : Merada yürüyen dişi deve.

المُضَبَّرَة : Güçlü ve fiziksel bakımdan düzgün deve.

مُطْفَل : Yavrusu küçük olan anne deve.

المطِيَّبة : Binek olarak kullanılan deve.

المعج : Devenin sağa sola yalpalayarak rahat bir şekilde yürüme türü.

- المعمى : Deve sayısı bin olduğunda birinci gözü, sürü sayısı bini aştığı zaman diğer gözü çıkartılan damızlık deve.
- المقفاً : Deve sayısı bin olduğunda birinci gözü, sürü sayısı bini aştığı zaman diğer gözü çıkartılan damızlık deve.
- المقامح : Acı vb. nedenlerle başını eğemediğinden su içemeyen deve.
- المقورة : Semiz ve uzun deve.
- المحفد : Deve yem kabı veya yem torbasıdır.
- المخلاة : Deve yem kabı veya yem torbasıdır.
- مليخ : Gevşek olarak çiftleşen erkek deve.
- المنهل : Develerin su içtikleri su kaynağı.
- المهاری : Mehre kabilesine mensup develer.
- مهذاج : Yavrusuna özlem duyan anne deve.
- مهرية : Mehre kabilesine mensup dişi develer.
- المهياج : Kendi bölgesine özlem duyup dönme eğiliminde olan dişi deve.
- المهيف : Hızlıca susayan dişi deve.
- الميلع : Hafif ve hızlı deve.

ن

- الناب : Yaşlı deve.
- الناتج : Develere ebelik yapak kişi.
- الناجية : Hızlı koşan deve.
- ناخس : Uyuz hastalığı nedeniyle kuyruk tarafından tüyleri dökülen deve.

- النَّاعِجَات : Beyaz develer.
- الناقة : Dişi develer.
- نَاقَةٌ رَأْسَةٌ : Kulaklarında çok tüy bulunan dişi deve.
- النِّضْوَةُ : Sıkska ve zayıf deve.
- النَّعَم : Develer.
- نُقْب : Derisinin değişik bölgelerinde dağınık halde bulunan uyuz.
- النَّقَل : Kimsenin yardımına gerek duyulmaksızın develerin kendi başlarına söz konusu (النَّهْل) ve (العَلَل) denilen su içişlerini gerçekleştirmeleridir.
- النَّهْل : Develerin kaynaktan ilk su içişleridir.
- النَّوَاهِض : Büyük ve güçlü deve.

و

- الوَاعِصَةُ : Devenin, boynunu uzatıp geniş adımlarla hızlıca yürüyüşü.
- الْوَجْنَاء : Güçlü dişi deve.
- الْوَجْنَاء : Güçlü ve yanakları büyük deve.
- الْوَحْد : Devenin, deve kuşu yürüyüşü şeklinde geniş adımlarla yürütme stili.

هـ

- الهَائِج : Çiftleşmeye hazır ve istekli erkek deve.
- هَاجَ الْفُحْل : Damızlık devenin çiftleşme isteğinin zirve yaptığını ifade eder.
- الهَادِي : Yolda rehberlik yapan, yol gösteren kişi.
- الهَاقَةُ : Hızlıca susayan dişi deve.
- الهَامِل : Başiboş deve.

- الْهَيْمَةُ : Yüz civarı deve sürüsü.
 الْهَجَان : Asil deve.
 الْهَجَان : Her şeyin asil ve değerli olanı.
 هَجَان : Bembeyaz.
 الْهَجِين : Homojen olmayan yani karışık demektir.
 الْهَدَجَة : Anne devenin yavrusuna duyduğu özlem.
 الْهَوْرَجَاب : İri ve uzun dişi deve.
 هَرِم : On iki yaş veya üstü olan yaşlı deve.
 الْهَمَل : Çobansız develer.
 الْهَمْلَجَة : Arka ayaklarını içe doğru çekmek üzere ön ayaklarıyla yere vurarak estetik ve hızlı deve yürüyüşü.
 الْهَمْلَع : Hızlı deve.
 هُنْد : İki yüz deve.
 هُنَيْدَة : Yüz deve.
 الْهَوْدَج : Kadınların binmesi için devenin sırtına konulan mahfe.
 الْهَوِيَام : Susamış deve.

ي

- الْيَعَارَة : Damızlık devenin kendi isteğiyle dişi deveyle çiftleşmesi.
 الْيَعْمَلَة : Dayanıklı ve güçlü olduğu için seferde iş için tercih edilen deve.

KAYNAKÇA

- Accâc, Ebu'ş-Şa'sâ' Abdullah b. Ru'be. *Dîvânu'l-Accâc (Abdulmelik b. Kurayb el-Asmaî'nin rivayeti ve şerhiyle)*. nşr. Abdulhafız es-Satlı. 2 Cilt. Dımaşk: Mektebetu Atlas, 1971.
- Âlûsî, Mahmûd Şükri. *Bulûğu'l-ereb fî marifet-i ahvâlil Arab*. nşr. 3 Cilt. y.y: Dâru'l-Kitâbî'l-Mısırî, 2. Basım, ts.
- Âmirî, Lebîd b. Rebîa. *Dîvân-u Lebîd b. Rebîa el-'Âmirî*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Amr b. Kulsûm. *Dîvânu Amr b. Kulsûm*. nşr. Emîl Bedî Ya'kûb. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1. Basım, 1411/1991.
- Antere b. Şeddâd. *Dîvânu Antere b. Şeddâd*. nşr. Hamdû Tamâmâs. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifet, 2. Basım, 1425/2004.
- Arslan, Adnan. "Endülüs Şairi İbnü'l-Haddâd'ın Divanı: Takdim ve Tahlil". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2022), 372-395.
- <https://doi.org/10.32711/tiad.1091862>
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah. *Kitâb-u cemhereti'l-em-sâl*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim-Abdulmecîd Katâmîş. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2. Basım, 1408/1988.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah. *Kitâbu't-telhîs fî marifet-i esmâi'l-eşyâ*. nşr. İzzet Hasen. Dımaşk: Dâru Talâs, 2. Basım, 1996.
- Asmaî, Ebû Saîd Abdulmelik b. Kurayb. *Kitâbu'l-İbil*. nşr. Hatim Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 2004.

A‘şâ, Meymûn b. Kays. *Dîvânu’l-A‘şâ’l-kebîr*. nşr. Muhammed Hüseyin. Mısır: Mektebetu’l-Âdâb, ts.

Atasoy, Fatih-Özbaşer, Fatma Tülin. “Anadolu’da deve yetiştiriciliği ve deve güreşleri”. *Lalahan Hay. Araşt. Ens. Dergisi*. 54/2 (20114), 85-90.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/544491>

Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetu’l-ârifîn esmau’l-muellifîn ve âsaru’l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-Arabî, 1951.

Bekrî, Hâris b. Hillize. *Dîvânu’l-Hâris b. Hillize*. nşr. Emîl Bedî Ya‘kûb. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1. Basım, 1411/1991.

Betâvrî, Muhammed el-Mekkî. *Şâfiyetu’d-decem ‘alâ Lâmiyyeti’l-Acem*. Rabat: Matba‘atu’l-Emniyye, 2. Basım, 1370/1951.

Câhiz, Ebû ‘Usmân Amr b. Bahr. *Kitâbu’l-hayevân*. nşr. Abduselâm Muhammed Hârûn, 8 Cilt. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matba‘ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihi bi-Mısır, 2. Basım, 1384/1965.

Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Tâcu’l-luga ve sıhâhu’l-Arabiyye*. nşr. Ahmed Abdulgafûr ‘Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-‘İlm-i li’l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.

Ceviz, Nurettin. “Arap Şiirinde Deve Motifi”. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*. ed. Zeki Dilek vd. 38/53-61. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2009.

Dâmin, Hâtim Sâlih. “Şi‘ru’l-‘Kuhayf el-‘Ukaylî”. *el-Mecmau’l-İlmî el-İrâkî* 3/37 (Eylül/Zilhicce-1406/1986), 222-253.

- Demîrî, Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ. *Hayâtu'l-hayevân el-kubrâ*. nşr. Es'ad el-Fârisî. Dımaşk, Dâru Talâs, 1992.
- Ebû Nuvâs Ebû Ali el-Hasen b. Hâni. *Dîvânu Ebî Nuvâs*. nşr. Behcet Abdulgafûr el-Hadîsî. Abu Dabi: Dâru'l-Kutubi'î-Vataniye, 1. Basım, 1431/2010.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *el-Garîbu'l-musannef*. nşr. Muhammed el-Muhtâr el-Abîdî. 3 Cilt. Kahire: Dâru Mısır, 1. Basım, 1416/1996.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzibu'l-luga*. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mısriyye li't-teâlif, y.t.
- Fâsî, Muhammed b. Tayyib. *Şerh-u Kifâyeti'l-mutehaffiz (Tahrîru'r-rivâye fî takrîr'l-kifâye)*. nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Dâru'l-Ulûm li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1403/1983.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. nşr. Abdulhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2003.
- Ferazdak. *Divânü'l-Ferazdak*. nşr. Ali Fâ'ûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1407/1987.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-muhît*. nşr. Muhammed Naim el-Arksûsî. Beyrut: Mektebetu Tahkîki't-Turâs, 8. Basım, 1426-2005.
- Habretî, Ali Muhammed. *el-İbil*. Suudi Arabistan: Dâru'l-Habretî, ts.
- Hamevî, Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemu'l-Buldân*, 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- Hamevî, Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemu'l-udebâ' (İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*. nşr. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1993.

- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretu'l-luga*. nşr. Remzî Munîr el-Baalbekî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1. Basım, 1408/1987.
- İbnu'l-Ecdâbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâîl b. Ahmed et-Trablusî. *Kifâyetu'l-mutehaffiz ve nihâyetu'l-mutelaaffiz*. nşr. es-Sâih Ali Hüseyin. y.y: Cem'ıyyetu'de'vetu'l-İslâmiyyetu'l-âlemiyye, ts.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*. nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikir, 1399/1979.
- İbn Haldûn Velıyuddîn Abdurrahman b. Muhammed. *el-Mukaddime*. nşr. Abdullah Muhammed ed-Derviş. Dımaşk: Dâru Ya'rab, 1. Basım, 1425/2004.
- İbn Hicce, Ebubekir Ali b. Abdullah el-Hamevî. *Hizânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*, nşr. Kevkeb Diyâb. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 2. Basım, 1425/2005.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr. *Medâricu's-sâlikîn beyne menâzil-i "ıyyâke na'budu ve ıyyâke neste'in"*. nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Bilâh el-Bağdâdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 7. Basım, 1423/2003.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *Garîbu'l-hâdis*. nşr. Abdullah el-Cebbûrî. 3 Cilt. Bağdâd: Matbaatu'l-Ânî, 1. Basım, 1397/1977.
- İbn Kuteybe. *eş-şi'ru ve 'ş-şu'arâ'*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1386/1967.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *Kitâbu'l-cerâsim*. nşr. Muhammed Câsim el-Hamîdî. 2 Cilt. Dımaşk: Vuzâretu's-Sekkâfe, 1997.

- İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim. *Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân*. nşr. Seyid Ahmed Sakr. b.y: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- İbnu'l-Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem el-İfrîkî. *Lisânu'l-Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Haşîm Muhammed eş-Şâzeli. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2003.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk. *el-Fihrist fi ahhâri'l-'ulemâ'i'l-musannifîn mine'l-kudemâ ve'l-muhaddisîn ve esmâi kutubihim*. nşr. Ridâ Ali. Tahran: y.y, 1391/1971.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail. *el-Muhassas*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, ts.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam fi'l-luga*. nşr. Abdulhamid Hindâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421/2000.
- İbnu's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *Kenzu'l-huffâz fi Kitâb-i tezhibi'l-elfâz*. nşr. Luveys Şeyhû el-Yesû'î. Beyrut: Katolik Matbaası, 1895.
- İbn Tabâtabâ, Muhammed Ahmed b. Tabâtabâ el-Alevî. *İyâru's-şi'r*. nşr. Abbâs Abdussetâr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1426/2005.
- İmruülkays b. Hucr. *Dîvân-u İmrîi'l-Kays*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. b.y: Dâru'l-Me'ârif, 1984.
- İrwin, Robert. *el-Cemel et-târîhu't-tabî'î ve's-sekâfi*. çev. Ahmed Mahmûd. Abu Dabi: Hey'et-u Ebu Dabi, 1. Basım, 1433/2012.
- İskâfî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatîb. *Kitâb-u mebâdi'u'l-luğa*. nşr. es-Seyyîd Muhammed Bedruddîn en-Ne'sânî el-Halebî. y.y: Matbastu's-Sa'âde, 1. Basım, 1325/1907.

- Kâlî, Ebû Ali İsmail b. el-Kasım. *el-Bâri' fi'l-luga*. nşr. Hâşim et-Ta‘‘ân. Bağdat: Mektebetu'n-Nahda, 1. Basım, 1975.
- Kâtîp Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfu 'z-zunûn an esâmi 'l-kutubi ve'l-funûn*. nşr. Mehmet Şerafettin Yaltkaya-Kilisli Rıfat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Kavak, Mehmet. “*Ortaçağda Misk*”. Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 3 / Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı (2018), 188-229.
- Kumeyt, Kumeyt b. Zeyd el-Esedî. *Dîvânu'l-Kumeyt b. Zeyd el-Esedî*. nşr. Muhammed Nebîl Tarîfî. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1420/2000.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Çev. Hayreddin Karaman. vd. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Kurâunneml, Ebu'l-Hasen Alî b. el-Hasen el-Hunâî. *el-Muntehab min garîb-ı kelâmi 'l-Arab*. nşr. Muhammed b. Ahmed el-Umerî. 2 Cilt. Mekke, Merkez-u İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1. Basım. 1409/1989.
- Maarrî, Ebu'l-Alâ Ahmed. b. Abdullah. *Sıktu 'z-Zend*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1376/1957.
- Ma'lûf, Emin. *Mu'cemu'l-hayevân*. Beyrut: Dâru'r-Râid el-Arabî, 1985.
- Mubberred, Muhammed b. Yezid Ebu'l-Abbâs. *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fikir, 3. Basım, 1417/1997.
- Museyyeb b. Ales. *Dîvânu el-Museyyeb b. Ales*. nşr. Abdurrahman Muhammed el-Vasîfî. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1. Basım, 1423/2003.

- Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb. *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*. nşr. Mufid Kumayha vd. 33 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2004.
- Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebi. "Deve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/222-226. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özalp, Mehmet Sıddık. Bedruddîn b. Mâlik ve Belâgat İlmindeki Yeri. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021. file:///C:/Users/Win7/Downloads/677592.pdf
- Özcan, Azmi. "Sind". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Rabaî, Îsâ b. İbrâhîm b. Muhammed. *Kitâb-u nizâmu'l-garîb*. nşr. Pavlus Brunnle. Kahire, Matbaa-u Hindiyeye, 1. Basım, 1912.
- Râi en-Numeyrî, Ubeyd b. Husayn b. Muâviye b. Cendel. *Dîvân-u er-Râi en-Numeyrî*. nşr. Reinhard Weipert. Beyrut: Dâru'n-Neşir, 1401/1980.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil. *Fikhu'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye*. nşr. Yahya Murad. Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr, 1. Basım, 1430/2009.
- Şeybânî, Ebû Amr. *Kitâbu'l-cîm*. nşr. İbrâhîm el-Enbârî vd. 3 Cilt. Kahire: el-Heyetu'l-Amme li Şuûni'l-Metâbi'l-Emriyye, 1394/1974.
- Şu'arâu'l-Huzeliyyîn. *Dîvân-u'l-Huzelliyîn*. nşr. Ahmed ez-Zeyn-Mahmûd Ebu'l-Vefâ. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1385/1965.
- Tebrîzî, Ebû Zekerîya Yahya b. Ali eş-Şeybânî. *Şerhu Dîvân-ı Ebî Temmâm*. nşr. Râcî el-Esmer. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1414/1994.

Zemlekânî, Kemâluddîn Abdolvâhid b. Abdulkерim. *el-Mecîd fî i'câzi'l-Kur'ân'l-mecîd*. nşr. Şa'bân Salâh, Kahire: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1. Basım, 1410/1989.

Yavuz, Galip. "Sözlükbilim ve Arapça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/1 (Haziran 2002), 113-122. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223846>

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-ârûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. nşr. Abdussettâr Ahmed Ferrâc vd. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti Kuveyt, 385/1965.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. 'Umer. *Esâsu'l-belâga*. nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.

Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-Arabi ve'l-musta'ribîne ve'l-musteş-rikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Zûrrumme, Ebu'l-Hâris Gaylân b. Ukbe. *Dîvânu Zîrumme*. nşr. Ahmed Hasan Besec. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1995.